Валентин
БОГАЄВСЬКИЙ

Солов'ї в калині

Валентин БОГАЄВСЬКИЙ

Солов'ї в калині

ПОВІСТЬ

Виходу цієї книжки щиро завдячую Центральному правлінню УТОГ і особисто голові Українського товариства глухих Ю.П. Максименку

Київ–2015

ББК 84.4.УКР6
Б 73

Ця книжка – хвилююча розповідь про життя дітей повоєнного села, про їхнє опалене війною дитинство, про буденні клопоти сільських людей, котрі на згарищах зводили хати, тяжкою працею заробляли хліб насущний і жили вірою у краще майбутнє.

Видання друге, перероблене і доповнене

Передмова
Валентина Ціпка

Художник
Микола Компанець

© Валентин Богаєвський, 2006
© Микола Компанець, художнє оформлення 2006
© Видавничий центр УТОГ, підготовка видання 2015

ISBN 966-01-0386-7

Серцем відданий дитинству

Валентин Богаєвський належить до того покоління, яке тепер називають «дітьми війни». Коли почалося воєнне лихоліття, хлопчикові виповнилося лише рік. Він народився в Києві, в родині вчителів. З перших днів війни батько пішов на фронт, а мама з малою дитиною переїхала до своєї матері в село Дернівку на Київщині.

Звісно, дитинство у Валентина Богаєвського, як у багатьох його однолітків, украла війна. Були і голод, і холод, і поневіряння. Переховуючись під час боїв у погрібці, малий Валя, простудившись, захворів і майже втратив слух.

Війну він мало пам'ятає. А ось із свого повоєнного дитинства виніс незабутні враження, які так яскраво переповів у повісті «Солові в калині».

У школі мав схильність до гуманітарних наук, любив літературу, читав багато книжок. Вже у восьмому класі почав писати вірші. Вперше опублікував свій твір у баришівській районній газеті «Прапор колективіста», коли навчався у десятому.

Після закінчення десятирічки Валентин Богаєвський деякий час працював у друкарні. Згодом вступив до Українського поліграфічного інституту імені Івана Федорова. Закінчивши навчання, молодий фахівець отримав призначення на роботу до видавництва дитячої літератури «Веселка».

Понад сорок п'ять років Валентин Богаєвський працював на ниві дитячого книговидання. Не одне покоління юних читачів виховувалося на книжках, які він разом з творчим колективом видавництва випустив у світ.

Валентин Богаєвський має свій добрий творчий ужи-

нок, пише для дітей і про дітей. 1968 року побачила світ його автобіографічна повість «Солов'ї в калині» про повоєнне дитинство. Він присвятив цей твір бабусі Уляні. Берегині їхнього роду, добрій і мудрій жінці.

«Тепер, — пише автор, — далекою зірочкою мерехтить мені моє босоноге дитинство. А моєї любої бабусі, у зеленій хаті якої минули мої дитячі літа, давно нема на світі. Але вона так зримо стоїть перед моїми очима: у білій в голубий горошок хустині, по-сільському зав'язаній під підборіддям, у темно-синій блузці й незмінній коричневій спідниці. Як зараз вчувається її сердечний, турботливий голос, який кличе мене до хати...»

Зачудованими очима дивився хлопчик на бабусю, ловив кожне її слово й на все життя виніс любов до рідної мови, до вічно живих народних традицій.

Всі спомини автора пов'язані з життям повоєнного села. В дитячій пам'яті назавжди закарбувалися і сльози жінок, яким прийшли похоронки, і радість Перемоги, і буденні клопоти сільських людей, котрі на згарищах зводили хати, тяжкою працею заробляли хліб насущний. І хоч яке було нелегке тогочасне дитинство, на відстані років воно здається письменникові радісним і світлим, бо той світ добра, у якому він зростав, творили щедрі душею люди.

Відомий український прозаїк Борис Харчук, прочитавши цю повість, писав: «Дорогий і милий друже! Прочитав Вашу коротеньку, а втім — довгу, як довге у житті кожної людини дитинство, книжечку. Легко мені стало на душі. Тихе, але ж яке правдиве слово стукало мені в груди. Привиділися Ваші герої, і хотілося мені орати, і хотілося підсісти на чийсь віз... Так буває завжди, коли читаєш художні твори».

Валентин Богаєвський завжди у творчому горінні й пошуках. 1974 року талановитий письменник видав збірку

оповідань «Така весела мандрівочка», 1985 року вийшла у світ третя книжка — «Пісня мирної весни».

Його оповідання друкувалися в журналах «Барвінок», «Веселочка», «Ятрань», в словацькому часописі «Дукля», «Історичний календар», календарі «Дванадцять місяців», у збірнику «Веселі пригоди» та ін.

Він також пише казки, які неодноразово звучали по Українському радіо в програмі «Вечірня колисанка». А 2010 року у видавництві «Преса України» вийшла його книжка «Про сміливого Іванка та кажана Вуханчика».

Валентин Богаєвський — член Національної спілки журналістів України та Національної спілки письменників України. Опублікував низку статей та оглядів про дитяче книговидання у вітчизняній та зарубіжній пресі. Він — позаштатний кореспондент газети «Наше життя» Українського товариства глухих, пише для нечуючих людей. Написав біографічний нарис «Політ крізь тишу» — про нечуючого лідера УТОГ Юрія Максименка, за що його нагороджено відомчою відзнакою — медаллю «За заслуги».

За багаторічну творчу працю письменника відзначено Почесними грамотами київської спілки журналістів та Національної спілки журналістів України, золотою медаллю «За особливі заслуги» київської спілки журналістів, Почесним дипломом видавництва дитячої літератури «Веселка» і медаллю «Подвижник дитячої книжки в Україні».

Валентин Богаєвський — лауреат журналістської премії «Незалежність» та лауреат літературної премії імені Олени Пчілки.

Валентин Ціпко,
лауреат літературної премії імені Максима Рильського.

Світлій пам'яті
моєї бабусі Уляни

Заспів

Той пам'ятний у моєму дитинстві день починався так. Я прокидаюся з радісним почуттям, що сьогодні має статися якась особлива подія. Вибігаю у наш двір, відгороджений від вулиці буйно розквітлими вишнями, закучерявленим осокором біля хати, з якого німецьким снарядом скосило верхівку, і ветхим, вже позеленілим від моху парканчиком. Сміливо видираюся на самий вершечок осокора і, обхопивши стовбур руками, вдивляюся в далечінь, де перевеслом котиться білий ранковий туман.

Зелені обрії все манять і манять мене у далеку мандрівку. Моя уява малює невідомий, такий звабливий довколишній світ, що починається за нашим селом і хтозна-де кінчається. Із сивого марева над тими зеленими обріями проступають безкраї виднокола. Там, край неба, бовваніє Недрянський гай. Над ним займається рожевий світанок. Червоний коровай сонця піднімається все вище й вище у небесну синяву. А ген-ген між широкими луками звивистою змійкою нуртує наша річка Трубіж. Легкий вранішній вітерець повіває звідти нічною прохолодою і духмяними пахощами лепехи. Вчувається закличне іржання стриножених на ніч коней. Кигикають чайки і сплескують весла рибальських човнів. І нараз протяжний гудок робочого поїзда-кукушки поглинає ці звуки. Потяг гуркоче залізничним мостом кудись далеко за обрій — за Дніпро, до Києва, про який я вже стільки наслухався від дорослих.

Тихо сиджу собі на осокорі, високо над хатою, над дорогою, що в'ється у поля, вкриті зеленими врунами, замріяний і збентежений тими безкраїми світами..

Тепер далекою зірочкою мерехтить мені моє босоноге дитинство. А моєї любої бабусі, у зеленій хаті якої минули мої дитячі літа, давно нема на світі. Але вона так зримо стоїть перед моїми очима: у білій в голубий горошок хустині, по-сільському зав'язаній під підборіддям, у темно-синій блузці й незмінній коричневій спідниці.

Як зараз, вчувається її сердечний, турботливий, трохи тремтливий голос, який кличе мене до хати...

Солов'їна пісня

Усі плачуть: і мама, і тітка Галька, і наші сусідки — тітка Варка та тітка Дунька. І бабуся теж змахує набіглі сльозини краєчком крапчастої білої хустини. Нехай поплачуть — то од радості!

Щойно по радіо передали, що фашистська Німеччина капітулювала.

Закінчилася війна. Перемога!

І йдуть від фронтовиків листи. У них ще вирує війна — тривога і радість, чекання і біль.

З кожного двору виглядають нашого листоношу — старого сивого діда Макара.

І я виглядаю...

На другий день мама переодягає мене в чисту вишивану сорочку й полотняні, бузиною фарбовані штанці. З іншої половини хати входить мій двоюрідний брат Коля. Ми вириваємося хатньої тісняви на привільну вулицю — зустрічати листоношу. Він дасть нам розносити листи, адже ми вже добре знаємо всіх наших односельчан і завжди допомагаємо дідові Макару. Я хочу, коли виросту, бути листоношею. Тільки б ніколи не приносити тіточкам отих листів-трикутничків, з якими до їхніх хат нагло вривається тяжке і невтішне горе...

То все та проклята війна! Так дорослі кажуть. І ми повторюємо по-їхньому.

По дорозі до нас підбігає мала Шурочка тітки Варки. Вона вистрибує, мов та кізочка. На білявій голівці в неї віночок із кульбабок, що ряхтіють повсюди — у нашому дворі, попідтинню, на леваді. А її задерикуватий носик припудрений жовтим пилком. Сині оченята в неї широко

відкриті. Вони немовби запитують: «Що за дивний день сьогодні?»

А ось і Толик. Вчора він ще бігав з кучматим чубом, а сьогодні, у День Перемоги, тітка Дунька обстригла його ножицями під «драбинку». Толик жене залізною поганялкою колесо від німецького велосипеда, яке він десь знайшов. Воно дзеленчить на всеньку вулицю. Мені дуже кортить поганяти те співуче колесо. Бачу, і Колі також хочеться промчатись проти вітру. Толик не хоче поступатися своїм колесом. Але ми з Колею знаємо, як його умовити. Толик, як і ми, вельми полюбляє соняшникову макуху. Отож обіцяємо, що принесемо півкружальця макухи.

Поки ми по черзі ганяємо колесо, насолоджуючись його дзеленчанням, на повороті вулиці з'являється дід Макар — наш листоноша. Він вигулькнув із-за кучерявих верб саме в ту мить, коли ми всі втрьох, розпашілі й захекані, присіли перепочити на спориші обіч дороги.

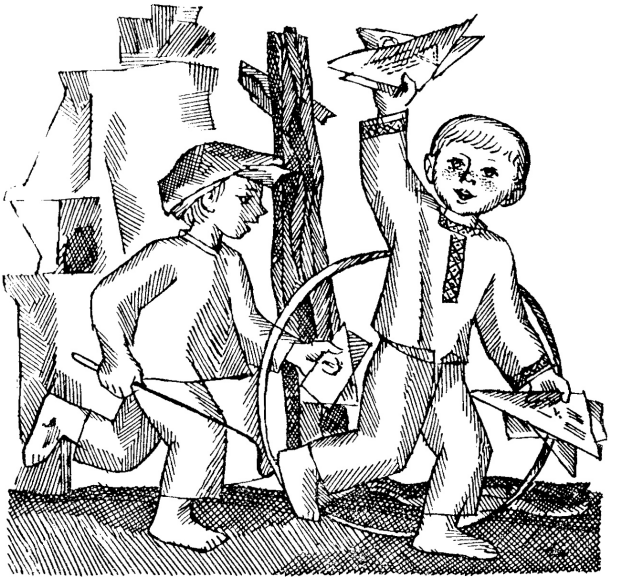

Дід Макар сьогодні крокує легко й бадьоро. Зовсім не так, як тоді, коли приносить комусь із наших односельчан похоронки. Тоді дід Макар іде неквапливо, якийсь сумний і ще більше згорблений, бо ж ті похоронки для листоноші — і справді дуже важка ноша.

Сьогодні наш листоноша ще віддаля привітно всміхається нам і вимахує своїм армійським кашкетом.

— Драствуйте, дідусю Макаре! — вітаємося ми, зриваючись на ноги.

Листоноша оглядає кожного з нас потеплілими синіми, як весняна просинь неба, очима і відповідає на наше привітання:

— Здоровенькі були, гороб'ята!

Отак завжди він називає нас, коли у доброму настрої.

— А нам листа немає? — нетерпляче заглядаємо до його поштарської сумки — з надією і завмиранням серця.

Дід Макар виймає з сумки кілька листів і починає їх перебирати. Потім значуще звертається до Колі:

— Ану, хлопче, танцюй гопака! — і з цими словами піднімає вгору руку з поштовою листівкою.

Коля аж нестямлюється з радості.

— Батько їде! — репетує на всеньку вулицю і, вихопивши з дідових рук листівку, пускається навприсядки до нашої хати, вимахуючи, наче прапором, тією листівкою та горлаючи: — Батько їде!

Я біжу за ним. Толик жене дзвінке колесо. Шурочка поруч нього вистрибує підбігцем. А за нашою галасливою черідкою, спираючись на ковіньку, поспішає дід Макар. Ми з Колею трохи не збиваємо з ніг бабусю, яка вибігає з хати на наш несусвітній галас. Вона аж за серце рукою хапається, гадаючи, що з кимось із нас щось трапилося. Та, побачивши наші збуджені лиця і сяючі од радості оченята, враз ясніє на виду та обома руками при-

ймає з Колиних рук довгождану листівку.

А тутечки і наші матері надходять.

І знову, як було недавно, дорослі плачуть і сміються од радості.

Листівка переходить із рук в руки. Кожному хочеться її роздивитися і прочитати слова: «Привіт із Берліна!»

Потім ми з дідом Макаром залишаємо всіх з бурхливою радістю й несемо листи іншим людям.

Вони виглядають нас біля кожних воріт.

А у їхніх очах — причаїлися тривога і надія.

Несемо листи із Берліна! Несемо радісні вісті! Нас обіймають на радощах. Нас усіх садовлять за стіл і заходжують частувати. Дід Макар випиває за переможців фронтовиків чарчину самогонки, а ми з Колею по кружці грушевого узвару.

Усе наше село виспівує і витанцьовує на честь Перемоги.

Радіють люди.

Лише вдови, чоловіки яких загинули на фронтах, журно стоять край своїх воріт. І плачуть тихо, утираючи з очей гіркі сльози ріжками чорних жалобних хусток...

А навколо в селі так гарно, так біло і так світло від розквітлих вишень і яблунь. Пелюстки осипаються на дорогу, на щасливих тіток і дівчат, на листи, які вони читають і перечитують, немовби не вірячи в своє щастя.

А з розквітлих у видолинках калин лине бентежна солов'їна пісня — пісня мирної весни.

Дядько Мусій приїхав

Ждемо дядька Мусія.

У розчинені навстіж вікна повіває теплий травневий вітерець. Під самісіньким напільним вікном розпахтілась рясним цвітом калина. Там витьохкує, аж заливається, непомітний у гущавині соловейко: «Тью-ї-тью-ї-тьох! Тюїльрі-віть-віть, тюр-р-рль! Тюр-р-рль, віть-віть, тью-ї-тью-ї!» Теж радіє, що нарешті прийшла мирна весна.

Наша хата вціліла. Німці так поспішно втікали з села, що не встигли підпалити всі оселі. Проте чимало хат і клунь згоріло дощенту.

І коли люди повиходили з лісу, де вони ховалися від німців, то багатьом довелося побачити лише самі головешки від колишніх садиб.

Чаділи згарища. Плакали згорьовані господині.

Але ніхто не залишився просто неба — усіх порозміщали по вцілілих хатах. А дехто влаштувався і в клуні — у кого були добротніші.

У одній половині нашої хати живемо ми — бабуся, мама, я та Юра. А у великій хаті — тітка Галька з синами — Володею, Васею, Колею і трирічним Шурком.

Бабуся сидить на припічку й гойдає підвішену до сволока колиску, в якій засинає Шурко. Колише малого й стиха наспівує:

Ой люлі, люлі,
Налетіли гулі...

А нас з Колею проганяє гратися на вулицю, бо надто стали галасливі й заважаємо колисати дитину.

Ми вибігаємо надвір і починаємо ганятися за хрущами,

які гудуть над вишнями. Коли нам це набридає, розшукуємо на деревах вишневий глей і жуємо його. Бабуся ж казала, що він цілющий.

Раптом до нас долинає торохтіння. Ми з Колею біжимо до воріт.

Покинувши щось майструвати біля клуні за нами вибігають Володя й Вася.

На розі вулиці вигулькує підвода діда Грицька, зупиняється — і з неї зістрибує дядько Мусій. За ним злізають наші матері, котрі ще зранку подалися на станцію зустрічати довгожданого фронтовика.

— Приїхали! — лунають наші голоси. — Приїхали!

Дядько Мусій розпростер руки і пригортає всіх нас до своїх грудей, на яких подзенькують ордени й медалі.

Поруч стоять наші щасливі матері й крізь сльози усміхаються.

А на порозі хати з'являється бабуся з малим Шурком і також крізь сльози проказує:

— Діждалися!

Шурко спросоння нічого не може збагнути. Побачивши незнайомого дядю і сльози на очах у всіх, він і собі заплакав ревма.

— Чого ж ти, дурненький! — зацитькує його бабуся. — Це ж твій тато з війни повернувся!

— А ось тобі гостинчик! — каже дядько Мусій і подає Шурку велику цукерку в барвистій обгортці.

Шурко перестає плакати, зачудовано розглядає ордени й медалі на батькових грудях, що поблискують проти сонця, і тягнеться пальчиком до бойових нагород.

А ми з Колею одержуємо губні гармоньки.

Невдовзі до нашої хати посходилися родичі та сусіди. У ній стає тісно й гамірно. І поки всі здоровкаються та обнімаються з дядьком, ми з Колею біжимо до саду. Там під яблунями наші матері накривають святковий стіл.

Ми всідаємося рядочком на ослінчику і починаємо вигравати на губних гармоньках.

А до нашого двору все йдуть і йдуть односельчани.

Вони вже прочули, що фронтовик повернувся.

Ще б не почути, коли ми з Колею у два голоси витирликуємо!..

Весняні турботи

Бабуся виймає безліч вузликів. Переглядає та перебирає різне насіння, замочує у мисках квасолю й кукурудзу, щоб швидше ростки пустили. Мені здається, що за цим заняттям вона якось аж молодіє. Я дослухаюся до її клопотання і також переймаюся радісними весняними турботами.

Потім ми з хлопцями запалюємо підсохле на осонні листя, кукурудзяне та соняшникове бадилиння і печемо в гарячому попелі картоплю. До нас збігається дітвора з усього кутка. Колись тут жила столітня баба Волошка. Тому-то наш куток і називають Волохами.

Патичками вигрібаємо з попелу картоплю з підпеченою шкіркою і хукаючи перекидаємо її з долоні на долоню, щоб вона трохи охолола. А тоді давай солонцювати її і з насолодою їсти...

Гріємося біля жевріючого вогнища, аж доки почало смеркаться.

А ранок займається прозорий, променистий. Від напільного вікна на долівці мерехтить сонячний зайчик і лоскоче моє обличчя. Знадвору долинає басовитий голос діда Грицька. І цей голос, і іржання коня враз розбуджують мене.

«Сьогодні ж оратимемо город!» — згадую.

Мерщій одягаюся, кличу Колю, і ми вибігаємо надвір. А сонечко виблискує на віконних шибках, на сталевих ножах плужка і на кінській упряжі.

Дід Грицько порається біля плужка. Потім поправляє збиту набакир заячу шапку з обвислими вухами, приміряється до межі сусідчиного городу, аби часом не приорати

її, бо тоді не минути сварки. Кошлаті брови його зсуваються на переніссі, і від того здається, що він чимось невдоволений. Насправді ж він просто зосереджується на оранці.

Рівнесенько за плужком тягнуться борозна за борозною. Гострі ножі пружно крають рахманний чорнозем.

— Н-но! — час од часу погукує на конячку дід Грицько. Але в його голосі вчувається радісний настрій.

Край саду конячці ніяк розвернутися, там залишається незораною латочка землі.

— Потім скопаємо цю латочку, я тут кріпчику посію! — каже бабуся.

Її біла в синій горошок хустина зсунулася на плечі. Посивілі за пережиту війну коси вибилися з-під неї, і легкий вітерець розмаює їх, освіжаючи розпашіле бабусине чоло. Вона витирає спітніле обличчя краєчком хустини і щасливо усміхається кожному, хто проходить повз наш двір і зичить доброго здоров'я і гарного врожаю.

Ми з Колею також розімліли від молодого весняного сонця.

У прозорій голубіні над селом кружляють лелеки. Вони гніздяться на старому бересті біля хати діда Грицька. Носять різні галузки і згори поважно споглядають, як люди порають свої городи. Із жартами та голосним сміхом перегукуючись між собою.

Лелеки бачать, з якою радістю вони трудяться біля землі, вітально помахують крилами, опускаються на зораний рахманний чорнозем і дибуляють ріллею, вишукуючи собі поживу.

Терпко пахне зорана рілля. Молоде весняне сонце, відпливаючи від зелених берегів землі, веслує все вище й вище в бездонну небесну синяву.

На зорані городи, на яскраву оксамитову озимину й на

людей щедро посилає воно своє життєдайне тепло. І білою габою осипається яблуневий цвіт, і від нагрітої ріллі здіймаються ледь видимі тремткі повітряні хвильки, і теплий легіт вітерця вишумовує закучерявленими тополями край дороги.

Нагулюйте, хлопці, біцепси!

Ось і оборалися.

Вже й городина зеленіє і тішить око.

Перед Трійцею бабуся каже нам з Колею:

— Треба б долівку до Зеленої неділі помазати! Сходіть, накопайте у вибалку глини. Та багато не набирайте!

Ми прошкуємо не до вибалка, а до Лисячого горба, що біля Бакумівського шляху. Кажуть, глина там гарна: в'язка і червоняста. З неї бакумівські гончарі глечики та макітерки виробляють і у ярмарковий день везуть продавати до райцентру.

Коло глинища вже хтось накидає на візок.

Приступаємо ближче і впізнаємо Василя Орляку, який нещодавно демобілізувався з армії. Ми добре пам'ятаємо, як його проводжали в армію: тоді десь ще гриміла війна. Прощалися, ніби навіки. Василева мати, тітка Одарка, голосила на весь куток та примовляла: «Ой мала я єдиного синочка, та й того забирають на кляту війну! Як я одненька житиму, якщо і тебе. як твого батька, на цій триклятій війні уб'ють!»

І от знову вечорами біля сільського клубу, що при в'їзді у наше село, лунають мелодії Василевої гармошки, яку він привіз із армії.

Тепер Василь працює трактористом, а у вільний час господарює на своєму обійсті.

Заглядаючи згори до глинища, ми шанобливо вітаємося.

— Здоровенькі були й ви! — стромляючи заступа в землю, озивається знизу до нас Василь.

— По глину?

— Атож!

— Ну зачекайте трохи! І вам вистачить.

Як завжди, старший за мене Коля першим заводить розмову.

— Так ви збираєтесь женитись?

— Ось ти який! — Василь здивовано зсуває картуза на потилицю. — А ти ж звідки знаєш?

— Таж як до нас посходяться бабусі на посиденьки, то й балакають. Кажуть, що ви тому так дбайливо хату причепурюєте, що восени оженитесь.

— Он як! — у парубка обличчя паленіє. Він відвертається, щоб приховати ніяковість, і, поплювавши на мозолясті долоні. береться до роботи.

— Ми вам допоможемо! — встряю і я до розмови. — Гуртом довеземо візок з глиною.

— Он ти як по-хазяйському міркуєш! — сміється Василь. — Мудрагелі ви, хлопці!

Його біцепси на руках так і виграють.

Він накидає і нам відро глини. Ставить його на візок, на самий верх.

— Ну, підпрягайтеся!

Ми з Колею підштовхуємо саморобний візок, коліщата до якого Василь приробив з розтрощеного німецького кулемета.

Дорогою Василь розповідає нам про те, як служив у армії. І ми зацікавлено слухаємо його.

Біля нашого двору він зупиняється. Несе наше відро з глиною до самої призьби і каже бабусі:

— Хороші у вас помічники підростають, бабусю Уляно!

Потім звертається до нас:

— Нагулюйте, хлопці, біцепси!

І, підморгнувши на прощання, як дорослим, потискує нам руки.

Не виростиь хлопцям без дощу

Літо настало непомітно. Таке дзвінке од різноголосого пташиного щебету і до того ж ще й дуже спекотне.

А в бабусиній хаті — прохолодно. Її глиняна долівка помазана червоною глиною, густо притрушена духмяною лепехою. Усі вікна заклечано горіховим та липовим гіллям. По підвіконню розкладено любисток і запашну руту-м'яту. На столі, застеленому чистою, вишитою хрестиками і півниками скатертиною, красуються у полив'яному глечику польові ромашки.

А сама наша хата тулиться під розлоге шатро осокора. Над нею зрання й до вечора чикрижать небо меткі ластівки. Навколо неї — безперервні цвіркіт і шемріт. Під її затишною солом'яною стріхою — повнісінько ластів'ячих гнізд.

Я люблю спостерігати їхнє цілоденне клопотання.

Та ось по обіді у природі щось раптово змінюється. У небі починають клубочитись густі сизі хмари. Далекі перекати грому чути все ближче і ближче, вогниста блискавка зигзагом крає небо.

Ми всі ховаємося в заклечаній зелом хаті, зачиняємо вікна.

Бабуся з кожним ударом грому хреститься.

— Щоб лихо обминало нас і нашу хату! — каже вона.

Сріблястий рясний дощ наближався до нашого села із-за Недрянського гаю. Він прошумів над зеленими полями, змив сіру куряву з осокорів і тополь понад дорогою, а тоді навис над селом і лунко затарабанив по шибках, обмив запилене листя на яблунях і вишнях, залопотів по зеленій городині.

Щедрий дощик ніби сіявся через велетенське небесне

сито на землю, і вона спрагло вбирала живлющу вологу.

Злива ущухла так само раптово, як і почалася. Грім ще десь сердито буркотів, але крізь просвіти у небі вже зблиснуло сонце. Воно засяяло над вимитим селом, запромінилося у листі дерев, обсушило побілені напередодні стіни.

І знову в нашій хаті стало світло та гарно від зеленого клечання.

Бабуся витягає рогачем із челюстей печі горщик із зеленим борщем.

Зелений борщ із лободою і щавлем нам дуже смакує. Дарма, що немає хліба.

Після обіду ми з Колею виходимо надвір.

З-під солом'яних стріх ще капотять прозорі дощові краплини. Подув вітру струшує їх із дерев, і холодні краплини попадають нам за комір, огортають приємним холодком.

Біжимо на вулицю.

На дорозі розлилися величезні калюжі в білому шумовинні. До них збігаються хлопці й дівчата з нашого кутка. Хлопці, позакочувавши до колін холоші штанів, а дівчатка, підібравши поли довгих спідничок, зі сміхом та галайканням бродять по теплій дощовій воді.

Ми й собі пристаємо до веселого гурту.

І зненацька з ясного неба знову посіявся дрібний сонячний дощик.

— Дощику, дощику, припусти! — пританцьовуючи виспівують дівчатка.

Дорослі з усмішкою спостерігають за нашими забавами і, мабуть, пригадують своє далеке дитинство. А дід Гриць-ко вийшов на поріг, підставляє сиву голову під благодатний сонячний дощик і голосно каже:

— Не вирости хлопцям без дощу!

— Дивіться — райдуга! — захоплено вигукує котрийсь із гурту дітей.

Ми задираємо голови і милуємося небесною красою.

Над полями у півнеба вигнулась барвистим коромислом семицвітна дуга. Вона аж очі вбирає, вона манить нас у далекі незвідані світи...

Під тихий гомін і пісні журливі…

Ми з Колею лежимо в гамаку, підвішеному між яблунями. Зачудовано вдивляємося в глибоке зоряне небо, у якому яскраво мерехтять зірки. Милуємося зорепадом і щоразу, коли вогниста зірка стрімко прокреслює небосхил, хрестимося. Як завжди робить наша бабуся.

Ось із-за соснового гаю виткнувся ріжок місяця. Він поволі піднімається над небосхилом. Звідкись раптово зривається вітерець. Невдовзі на небі з'являються сірі купчасті хмарки. Місяць то поринає у них, то вигулькує знову.

Я уявляю собі, що там, у небі, йде попасом однорогий віл і раз по раз буцає кожну хмаринку, що насувається на його позолочений ріг...

А тим часом біля нашої хати на призьбі й на ослоні порозсідалися батьки, родичі та сусіди. Отак щовечора вони сходяться до нас, статечно всідаються і починають вести свої дорослі розмови.

Жінки лузають соняшникове насіння, а чоловіки палять — хто скручену із старої газети цигарку з таким міцним самосадом, аж нам у носі свербить і чхати хочеться. А інші посмоктують люльки.

Ми прислухаємося до їхньої неквапливої розмови.

— Роботи невпрогорт! — гомонять вони між собою.

— Чоловічі руки потрібні! — долинає до нас голос діда Архипа.

Коли він глибоко затягується цигаркою, видно, як вона жевріє у темряві, освітлюючи його пишні вуса.

— А скількох немає! — журно озивається наша бабуся.

— Зложили свою голівоньку на тій клятій війні! — тяжко зітхає тітка Варка і починає згадувати, яким роботящим господарем був її чоловік — дядько Сашко.

— У кожного нині горе! — каже дядько Мусій. — А жити треба... Дітей наших ростити треба...

Та як його жити! — гірко мовить тітка Дунька. — Як мені одній чотирьох дітей прогодувати, коли немає правди на світі...

Далі до нас долинає вже притишена розмова про те, що у світі знову стає неспокійно, згадують про якусь атомну бомбу...

У їхніх голосах вчувається тривога.

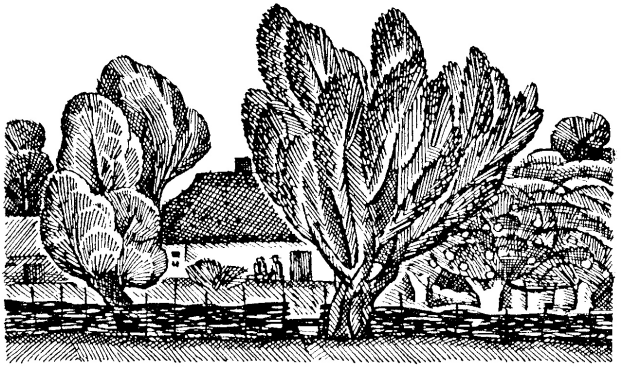

Під кінець наша бабуся заводить пісню. Голос у неї співучий і такий лагідний! Вона вкладає у пісню стільки душевної теплоти, аж сльози набігають на очі.

Всі приєднуються до бабусиного співу — спочатку жінки, а за ними й чоловіки. Голоси зливаються в один зла-

годжений хор, і здається, що пісня лине до самого зоряного неба. Вони співають пісні одну за одною, наче хочуть виспівати свою зболену селянську душу.

І під ті задушевні співи солодка дрімота заколисує нас на казкових крилах...

Подорож до зелених обріїв

Рано-вранці пробуджуємось од лоскітливих сонячних променів, які просочуються крізь густе плетиво гілок.

Біжимо вмиватися до дубової бочки, яку виставили під кущем бузку, наповнивши її криничною водою, щоб розмокали пересохлі за зиму клепки. У тій бочці бабуся квасить восени капусту.

Хлюпаємося і сміємося, радіючи ясному літньому дню.

Після сніданку — склянки козиного молока з картопляними дерунами — біжимо на вулицю. Там наші старші брати з сусідськими хлопцями вже грають у гилки.

Ми просимо, щоб і нас прийняли до свого гурту.

— Малі ви ще з нами в гилки грати! — відмовляють нам хлопці.

І ми, ображені, йдемо геть. Мені хочеться кудись помандрувати — туди, де сонце сходить.

— Ходімо до поля! — кажу братові.

— Гайда! — одразу ж погоджується Коля.

Тільки ми звернули за ріг вулиці, як за нами кушпелить Толик зі своїм собачкою Піратом.

— Куди це ви?

— У мандри!

— І я з вами!

— Ходімо!

Виходимо за околицю села.

Ген на пагорбі в житах стоїть старий вітряк. Спроквола махає дерев'яними крилами. Він манить нас до себе. І ми простуємо до нього, щоб роздивитися зблизька.

Звідси, з пагорба, на якому він стоїть, видно сусіднє село.

Виблискує під сонцем дзвініця.

Ось край дороги дерев'яний обеліск із червоною зіркою — могила невідомого солдата, який загинув, визволяючи наше село.

Збираємо у житі волошки — на вічну пам'ять полеглому.

І простуємо далі.

А сонце зводиться все вище і вище у голубе безмежжя.

Половіють жита. Десь посеред поля підпадьомкає перепел. А високо вгорі до самої землі лине пісня жайворонка.

Подекуди в селах, що зустрічаються нам, ще стоять обгорілі печі, нагадуючи про страшне воєнне лихоліття. Там, де колись були хати, подвір'я позаростали полином.

Повсюди трудяться люди.

Ось на луках вервечка косарів косить траву. Духмяно пахне скошене різнотрав'я, аж голова хмеліє.

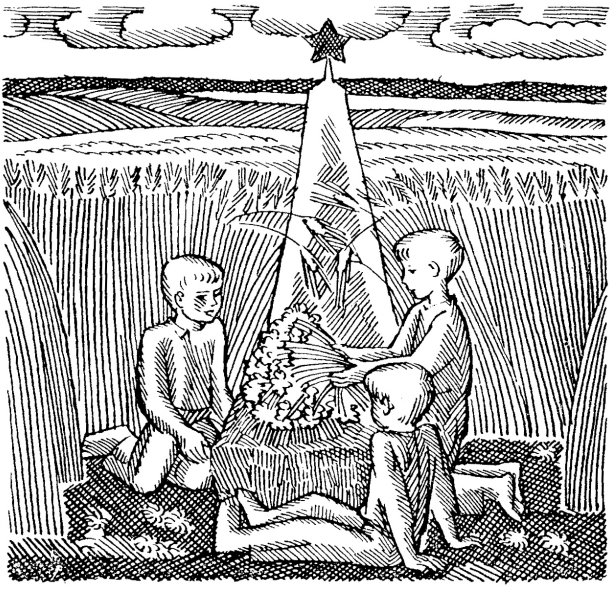

У полі, понасувавши хустки на самісінькі очі, просапують картоплю жінки.

— Ой, бідні сирітки! — співчутливо похитують вони головою.

Мабуть, вважають нас за безпритульних дітей, котрих війна змусила ходити по селах жебрати.

— Та ми не сироти! — одказує їм Коля. — Ми мандруємо!

— А звідки ж ви?

— З Бакумівки!

— Ой, не ходіть так далеко! — застерігають нас жінки. — Тут недавно у полі пастушки на міні підірвалися!

Підійшов дід у солом'яному брилі з мішком кропиви за плечима. І собі цікавиться, хто ми та звідки.

— Підростете — ще побачите світу білого! — розважливо каже він нам. — А зараз не завдавайте клопоту своїм матерям, які й так нагорювалися за війну...

Несподівано для нас з'являється підвода.

— Тпру-у! — зупиняє візник змиленого коня. І до нас: — То ось куди ви, голубчики, завіялися!

Та це ж дід Грицько!

— Анумо! — суворо каже він. — Гайда на воза!

І ми здогадуємося, що це наші матері послали діда Грицька перейняти нас у дорозі.

— Ну, посідали? — запитує дід.

І обертається, щоб пересвідчитись.

— Н-но-о, сивко-бурко! — цмокає він на конячку.

За нами, висолопивши язика, кушпелить Пірат.

Прощавайте, далекі обрії!

Знахідка в окопах

Наша нерозлучна трійця — Коля, Толик і я йдемо до окопів за селом погратися у «війну». Тут ще свіжі сліди недавніх боїв — ось валяється продірявлена німецька каска. Подекуди порозкидувані вистріляні гільзи, а часом трапляються й бойові патрони.

Як завжди, з нами гуляє Пірат.

Ось він побачив зелену ящірку і погнався за нею.

Ящірка прудко шмигнула в окоп і десь сховалася в нірку.

Пірат заглядає вниз і гавкає з досади.

— Ага, спіймав облизня! — піддражнюємо ми собаку. — Шукай. Шукай-но!

Пірат біжить кудись вистежувати іншу ящірку. А ми починаємо гратися.

— До бою! — вигукує Коля суворим командирським голосом. — По фашистах — вогонь!

Ми голосно татакаємо зі своїх саморобних дерев'яних автоматів.

— В атаку! — знову лунає над окопами «командирський» голос. — За Родіну!

Все це ми перейняли з кінофільму, який нещодавно показувала в нашому селі кінопересувка.

Цієї миті до нас повертається Пірат. Він тримає в зубах якусь річ і задоволено метляє хвостом.

— Ну що, спіймав ящірку? — запитує собаку Коля.

Пірат випускає з зубів свою знахідку і ми її розглядаємо.

— Солдатська фляжка! — вигукуємо водночас.

— Це ж він, мабуть, десь в окопі вигріб, коли шукав ящірку! — міркує Толик.

На фляжці було надряпано якісь літери. Ми по складах прочитали: «Яри-нов- ський Петро». Щось у ній торохкотіло. Кришка у фляжці заіржавіла і не піддавалася нам. Та врешті ми її спільними зусиллями відгвинтили і вийняли гільзу. Таких у нас вдома у кущах бузини лежить чимала купа.

Ми вже хотіли викинути її геть, але в останню мить помітили всередині клаптик паперу.

«Може, в тому клаптику криється щось важливе!»— майнула у нас здогадка.

Розгортаємо записку. У ній дуже невиразно проступали написані олівцем кілька слів. Ми тільки й змогли розібрати: «Нас ... п'ятеро... стояли до остан...»

Немовби дихнуло справжньою війною. Тут відбувався жорстокий бій, гинули наші солдати.

Ми враз серйознішаємо.

Нам більше не хочеться гратися у «війну».

У нас є кізка

Улітку одним із наших обов'язків було збирати в лісі шишки, щоб мали чим топити взимку грубку,

Отож, як тільки-но наставали теплі сонячні дні, ми гуртом вирушали до гаю. Володя з Васею збирають шишки у великі корзини, виплетені з червоної лози дідом Гриць-ком, а ми з Колею — у полотняні торбинки. А тоді висипаємо старшим у мішки

Збирати шишки неважко. Тут їх стільки натрусив вітер, що хоч граблями згрібай! Та найцікавіше нам — у тому гайку, що попід яром. Там ростуть сосни з величезними і дуже красивими шишками завбільшки з кулак дорослого чоловіка. Такого, як от наш коваль — дядько Федір. У нього кулаки — мов гирі!

Але ходити у той гайок нам суворо забороняли, щоб часом не наразилися на міну, як це сталося одного разу з пастушками із сусіднього села. Хтось із них наступив на протитанкову міну — і стався вибух. І вбило трьох хлопців. Тож ми збирали шишки тільки скраю лісу.

Додому завжди повертаємося навпростець — обніжками через городи. Володя з Васею несуть на плечах по мішку, а ми з Колею — корзину.

Вдома у нас — приємна новина.

— А ми козу купили! — кажуть нам матері. — Зараз бабуся приведе.

Ми від радості, що тепер і у нас буде коза, бігцем до воріт зустрічати бабусю.

І ось вона веде вулицею на налигачі білу, з плямистими латочками на боках, з красивими ребристими рогами козу. Як тільки ми побачили її, то одразу ж вона всім нам

дуже сподобалася. Ми давно вже хотіли саме таку, а не безрогу, як у деяких наших сусідів.

— От тепер і у нас буде своє молоко! — хвалимося ми всім хлопцям на нашому кутку.

— Тепер і ми свою кізку пастимемо! — задоволено кажуть Володя і Вася.

— А як ми її назвемо? — питає у нас бабуся.

— Зіркою! — вигукує Коля. — У неї онде і біла зірочка на лобі.

— Рябухою! — пропонують Володя і Вася.

Мені ж спадає на думку назвати нашу кізоньку Зозулькою. Може тому, що я дуже люблю слухати, як на нашій груші-спасівці кує зозуля, а я запитую в неї, скільки мені літ.

— Хай буде Зозуля! — погоджуються зі мною всі.

Бабуся накидає на шию козі довгого мотузка, щоб вона паслася поки що на нашому просторому дворі, і припинає її до стовбура розлогої шовковиці.

— Хай призвичаюється до нашого обійстя, — каже бабуся нам. — А ви ж тут глядіть за нею, щоб вона часом не заплуталася, ходячи кругом шовковиці.

А ми тільки те й робимо, що рвемо травичку та дивимося, як кізка смачно жує її з наших рук.

Потім кізка влягається в затінку шовковиці і ремиґає, пережовуючи пашу. А ми, повсідавшись на призьбі, милуємося кізкою.

На пасовиську

У неділю наші старші брати взяли і нас з Колею на пасовисько. Ми пообіцяли кіз доглядати, коли вони у «війну» гратимуться.

— Гаразд! — не дуже охоче погодилися хлопці. — Будете підпасичами.

Червоне сонце ще тільки витикається з-за гаю — а ми вже на лузі.

Хлопці вирізують нам по замашній лозині.

— Ви тут дивіться, щоб кози в посадку не забрели,— наказують нам, — А ми майнемо у лісок. І на вашу долю повний картуз суниць назбираємо. — І йдуть до лісу.

Кози спокійно собі пасуться. Біля них козенята буцаються — пробують молоді ріжки. А ми з Колею виймаємо з кишень кольорові скельця і починаємо дивитися крізь них на дерева, траву, різних кузьок.

Якщо поглянути в синє скельце, то все навколо стає синім, а глянеш у червоне — червоним, навіть білі кози з козенятами.

І здається нам, ніби ми перебуваємо в якомусь казковому світі.

Та ось із лісу вертаються хлопці.

Один із них тримає в руці щось схоже на товкачку, якою наша бабуся товче картоплю. Тільки ручка в цієї товкачки набагато довша. І сама товкачка замащніша — залізна, ребриста.

«Граната!» — тьохнуло у мене серце.

А замість суниць, як нам обіцяли, хлопці несуть в картузах соснові шишки.

Вони вигрібають під пагорбом ямку й висипають в неї

принесені шишки.

Назгрібавши сухої глиці, розпалюють вогнище.

Відтак несуть сюди гранату — їм, бачте, захотілося побачити, як вона вибухне...

— А тепер мерщій всі ховайтеся! — каже нам найстарший хлопець.

Всі — хто куди!

Ми з Колею, відчувши небезпеку, за мить опиняємося в якійсь ямі.

— Затуляйте вуха, бо оглушить! — кричить нам той-таки хлопець.

Ми затуляємо вуха і так лежимо, чекаємо вибуху гранати. Але поки що ніщо не порушує тривожну тишу, що запала над пасовиськом. Тільки понад самою землею, як перед дощем, шугають ластівки.

Кіз хлопці заздалегідь відігнали за пагорб, щоб часом не підійшла котрась до вогнища, у яке вкинули гранату.

І раптом ми всі побачили, що одне рябеньке козенятко вийшло з-за пагорба й дибуляє в бік вогнища.

— Ти куди, куди ти! — пужнули ми його.

Козеня на мить зупинилося, почувши наші стривожені голоси. Воно наче роздумувало — послухатися нас чи ні? А потім, буцнувши маленькими ріжками, що ще тільки витикалися, пробігло проз наш окопчик.

Всі хлопці замахали картузами, намагаючись відігнати неслухняне козеня від небезпечного місця. Та воно не зважало, а йшло собі далі у бік вогнища. Мабуть, воно зацікавилося димком, що курівся, звиваючись вгору.

Раптом Коля зірвався на ноги й кинувся за козеням.

Ми всі похололи від жаху.

Ось він об щось перечепився й упав.

І тієї ж миті над пасовиськом розлігся гучний вибух, наче розчахнулося величезне соснове дерево. Угору здій-

нявся стовп диму й піску. А коли їдучий дим розвіявся, ми всі чимдуж побігли до того місця, де упав Коля. Він лежав, затуливши голову руками. Із розпачем я подумав, що його вбило.

Та по якійсь хвилині він звів голову, здивовано роззирнувся й пошукав очима козенятко. Воно якось дивно лежало неподалік від того злощасного місця, де хлопці розіклали вогнище.

Відбудовується школа

За кілька днів по тому Коля запитує:

— Скажи, і мене ж могло тоді вбити?

— Авжеж, могло! — відповідаю я. — Бабуся казала, що ти у сорочці народився

І сусідським хлопцям, і нашим старшим братам добряче перепало за той нерозважливий вчинок, Усі вони ходили принишклі, почуваючи свою провину.

Відтепер матері не відпускали нас з Колею на пасовисько, забороняли без їхнього дозволу куди-небудь йти. Але ж хіба всидиш цілий день у дворі, коли навколо нас відбувається стільки цікавих справ.

У селі відбудовують школу, в якій «похазяйнували», як кажуть дорослі, кляті окупанти.

Обом нам дуже хочеться подивитися на роботу теслярів. І ми відпрошуємося в бабусі, щоб дозволила нам сходить до школи.

Бабуся знає — ми йдемо до Колиного батька і до діда Архипа, котрі там працюють.

Тільки ж ненадовго! — гукає вона нам услід. — Та будьте обережні — хай вас Бог береже! — чуємо вже за порогом.

Біжимо наввипередки — то я вириваюся наперед, то Коля обганяє мене. Минаємо ставочок, над яким понависали розлогі верби. Далі городами, де в'ється стежка, поміж рядами соняхів і кукурудзи. Перебігаємо леваду, полохаючи чиїхось гусей.

І, важко переводячи подих, зупиняємося біля дядьків, які обтесують сокирами дубову колоду.

На будові порядкує дід Архип.

На високих козлах стоїть один дядько, другий внизу. Вони розпилюють грубезну колоду. Величезна пила з гострими зубцями, поблискуючи на сонці, чиргикає в їхніх руках. Дехто працює струганком, ще інший щось свердлить.

Терпко пахне свіжою стружкою.

— Що, хлоп'ята, не терпиться, хочете до школи? — запитує один із дядьків, не відриваючись від роботи.

Ми зніяковіло переступаємо з ноги на ногу.

На ганку з'являється з молотком у руках дядько Мусій. Він вітає нас помахом руки. Разом з дідом Архипом вони прибивають на сходинках нові дошки. Дядько у нашій школі навчатиме арифметики. Він і нам з Колею вже зробив невеличку рахівничку — із жолудів.

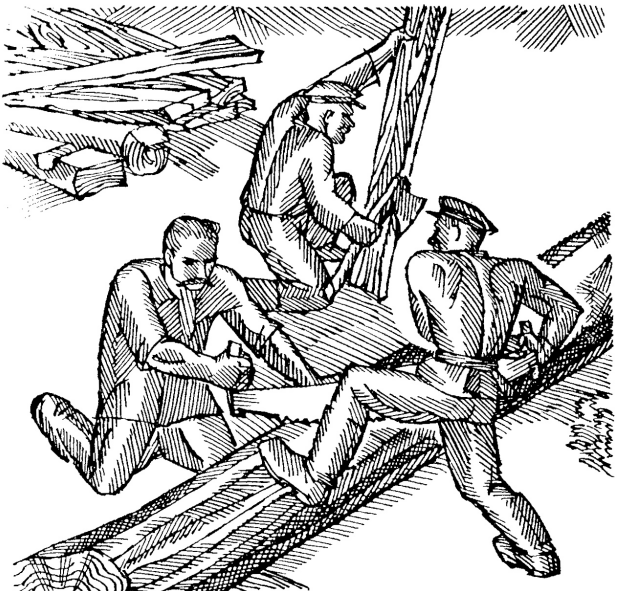

Ось дід Архип кличе робітників на перекур. Дядьки на козлах опускають донизу пилу — на будові запанувала тиша.

Курці збираються до гурту.

Дід Архип виймає з кишені кисет, і розшнуровує його. По черзі пригощає всіх махоркою. Затим набирає пучку тютюну собі і скручує зі старої газети товстелезну цигарку.

А ми з Колею користуємося невеличкою перервою і заходимо до приміщення школи — цікаво ж подивитися, як там. У класах — поламані парти, місцями пошкоджена підлога. Та й подекуди у вікнах вибиті шибки. Роботи, як казав дядько Мусій, невпрогорт...

Коли ми виходимо, дід Архип, киваючи у наш бік, жартома каже:

— Бачите, хлопці, вже нашу роботу авторитетна комісія перевіряє!

Дядьки весело сміються. Поквапливо докурюють і беруться до роботи.

— Раз-два! Гайда! — розлягається над шкільним подвір'ям басовитий голос діда Архипа.

І знову затюкали сокири, зачиргикала пила.

Сирота

Якось бабуся покликала нас із Колею до хати і дала по грудочці цукру.

Так бувало й раніше — як тільки вона роздобуде щось смачненьке, то поділить між усіма. Та цього разу, витираючи ріжком хустки сльозу, бабуся сказала, щоб ми ніколи не кривдили сусідську Шурочку, бо її тато загинув на війні.

Ми завжди заступаємося за дівчинку, а відтепер і поготів. Хай тільки хтось із хлопців посміє її скривдити!

— Ось я подою Зозулю, то віднесете їй молочка!

І бабуся, взявши на полиці горщика, квапиться доїти козу.

Того ж дня ми з Колею навідуємося до Шурочки. Прочиняємо двері до хати. Аж чуємо — вона розмовляє зі своєю ганчір'яною лялькою:

— Ось зараз одягну тебе в нову сукенку і підемо виглядати нашого татуся. Он на стіні у рамочці портрет, бачиш? То мій тато!

Ми з Колею навшпиньки відступаємо назад в сіни й тихенько зачиняємо двері.

Всідаємося на ганку й мовчимо. Коля, мов дорослий, скрушно чухає потилицю й морщить лоба. Я також потуплююся поглядом в землю.

Небавом Шурочка виходить з хати з гарно причепуреною лялькою.

— А ось і ми! — каже вона до нас, а тоді до ляльки: — Не плач, моя Галочко! Зараз підемо на дорогу виглядати нашого татуся! Правда ж, хлопці, сьогодні й мій тато приїде?

І довірливо зазирає нам в очі.

Ми мовчимо.

І так нам жаль нашої малої подружки, так жаль, аж до горла підкочується гіркий клубок. Адже до Шурочки вже ніколи не повернеться тато і вона не зустрічатиме його, як ми своїх батьків.

Ми збирали колоски у полі

Кілька днів я слабував на живіт. Бабуся повела мене до баби Федори, яку у нас в селі чомусь називають Явдохою. Вона довгенько м'яла мені живіт, перевертала з боку на бік. Врешті, надула свої червоні засмаглі щоки, щосили тричі дмухнула на мій живіт, аж мені похололо всередині, тричі перехрестила і мовила:

— За вітром , за водою, йди, напасте, стороною!

Потім веліла мені трохи подрімати, доки вони з бабусею про те, про се погомонять. Я й справді, немов під її чарами, вмить заснув. А прокинувшись через деякий час, відчув себе цілком здоровим.

І от, спитавши у бабусі дозволу, чимчикую в поле, де почалися жнива. Там і дорослі, і діти.

Поле одразу ж за кузнею, що стоїть край села.

Звідти долинає мелодійний передзвін молота по ковадлу: «Тринь-тинь... Дрень-дзень...дзинь-дзень-дрень...»

У розчинених навстіж дверях видно кремезну постать коваля — дядька Федора, а поруч з ним роздмухує горно рудий кучматий парубійко.

Трохи постоявши біля кузні й вдосталь намилувавшись роботою ковалів, простую далі.

Мої босі ноги потопають в м'якому поросі. Здається, що вони не торкаються землі, а легесенько занурюються в гарячий пісок. А сам я не біжу скоком-боком. А немовби лечу на крилах.

І так мені гарно, і так любо і весело.

Божий день стоїть над землею такий дзвінкий та прозорий!

Високо у голубіні неба дзвенить жайвір.

Пахтить скошена стерня.

І цей ясний день, і пахощі нагрітого липневим сонцем зела такі милі мені. І моє серце виповнюється такою радістю, що й справді хочеться розігнатися і мов на крилах полетіти — над полем, над людьми, котрі жнивують, над усім Божим світом...

На току диркотить молотарка. Вищать віялки, пересіваючи зерно.

А пекуче сонце смажить голі спини людей, котрі працюють біля гуркітливої молотарки. Тут стоїть неймовірна курява. Тому два дядьки пораються біля машини в спеціальних окулярах. Парубки подають тугі снопи до молотарки, тягнуть волоком важкі мішки з провіяним зерном. А жінки та дівчата насипають біля віялки зерно у випорожнені лантухи. Вони по самі очі позапиналися білими хустками від палючого сонця і від густої пилюки, яку здіймає віялка.

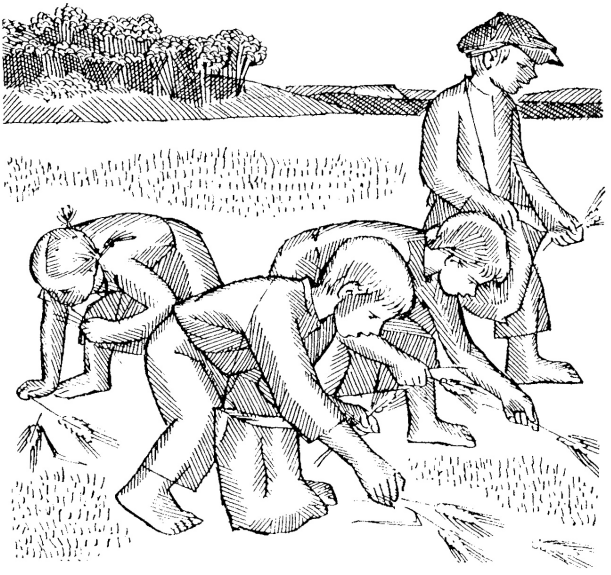

А над током пурхають зграї всюдисущих горобців і диких голубів.

Діти також допомагають дорослим — визбирують на стерновищі залишені після косарки колоски.

Я розшукую серед них Колю. Онде і він гнеться над стернею, підбираючи колосок до колоска. Поспішаю до гурту дітей, щоб хтось не сказав, чого я тиняюся без діла в такий час.

— Ну, як? — розгинаючись, запитує Коля. — Переболів живіт?

— Бабця Явдоха відшептала! — відказую братові.

Нахиляючись до землі, ми збираємо колоски.

Гостра стерня коле наші босі ноги, сонце немилосердно пече непокриті голови, і часом від утоми перед очима пливуть зелені кола.

Ми все частіше облизуємо пошерхлі губи і раз по раз поглядаємо на дорогу — чи не їде бричка з прохолодною криничною водою.

До нас підходить бригадир дядько Михайло, хвалить за те, що ми всі стараємося, із жалем поглядає на наші облуплені носи й поколоті гострою стернею ноги. Він обіцяє записати і нам за нашу працю трудодень.

Аж ось на дорозі показалася і бричка з водою.

Щойно вона під'їхала, як ми з галасом обступаємо її — розморені, з розпашілими обличчями. Солоний піт брудними патьоками стікає по наших спинах, заливає очі.

Ми жадібно жлуктимо прохолодну криничну водицю просто з-під затички, бо алюмінієва кружка в цей час обходить всіх по колу. А нам, хлопчакам, не терпиться скоріше втамувати спрагу. Штовхаємося біля брички, бризкаємо один на одного водою. Ми забуваємо про болючі рани на ногах, про втому і про голод.

Ні, ми не скаржимося!

Така весела мандрівочка

— То візьмете, діду? — вкотре набридаю діду Грицьку: прошуся, щоб узяв до районної молочарні.

А дід головою хить-хить: ні! І квапливо вмощується на передку підводи.

— Я вам бідони стерегтиму! — кажу благально.

Проводжаю підводу за околицю, де вже починається курна вибоїста дорога, і все скиглю.

— Ґедзів од коня відганятиму!

Дід Грицько мовчав.

Мені дуже кортіло сісти поруч із дідом і, посмикуючи злегенька за віжки, погукувати: «Н-но, гриваста!» Погукувати дідовим глухуватим баском, щоб кінь слухався. Бо дід відбере віжки та ще й скаже:

«Ну, бач, хлопче, не признає тебе кінь! Яка ж від тебе поміч!»

Не хотів дід мене брати з собою — і край.

А так же хотілося побачити ту молочарню, куди дід щоранку і щовечора відвозить з ферми молоко. Побачити накочену дорогу, яка веде у даль і десь перетинається з іншою.

І так приманила мене та дорога, що я таки наздогнав і крадькома заліз на дідову підводу.

Та й поїхав у рожеві вечірні сутінки, що все більше згущувалися над розпашілою за спекотний день землею.

Пилюка на дорозі, нагріта за день, перетерта підводами, клубочиться з-під коліс і запорошує очі. Мені хочеться чхнути, однак змушений кріпитись, щоб не виказати себе.

Минули інкубаційну станцію. Незабаром і до райцентру в'їхали.

«Зараз, мабуть, і до молочарні під'їдемо», — подумав я і завбачливо зіскочив з підводи. Відбіг до розлогого осокора біля паркану. Звідси було добре видно широкі ворота молочарні, просторе подвір'я, підводи з бідонами, біля яких поралися люди в білих халатах, заносячи бідони до приміщення. Мені захотілося хоч краєм ока зазирнути туди.

Я прошмигую за чиєюсь підводою і ховаюся за дверима.

Вікна і двері молочарні запнуті марлею, щоб не залітали мухи, всюди чисто, наче в лікарні. Звідси молоко заберуть на станцію, відвезуть до міста на молокозавод, там його пастеризуватимуть, а тоді — по магазинах. От якби побувати ще й на молокозаводі! Побачити, як виробляють масло, сир, сметану.

Задивившись, я не помічаю, що підводи одна за одною від'їжджають з подвір'я молочарні.

Хутко вибігаю на дорогу, щоб не проґавити дідової Грицькової підводи. А тут проїжджає вантажна машина, здійнявши густу куряву. Коли та курява трохи осіла, я кинувся наздоганяти останнього воза, що виїжджав з воріт молочарні. Догнав його, причепився, і тихенько принишк за порожніми бідонами.

Дід поганяв коней, поспішаючи до села, доки зовсім не стемніло.

Я заплющую очі, і похитуючись за рухом підводи, намагаюся вгадати, де ми зараз проїжджаємо. Хотілося їхати та й їхати отак. Хоч і всеньку ніч. Ото здивується дід Грицько, коли я сплигну з воза біля його двору. Тоді хай і сварить мене за самочинну поїздку. Може, ще й вуха накрутить.

Мені стає весело. Ось дід сидить, попахкує люлькою і не здогадується, що я за бідонами примостився.

«А що, як його налякати — чи перелякається?» — спадає мені на думку.

Я зводжуся з-за бідонів і, дивлячись у дідову зсутулену спину, гукаю:

— Ау! А-у-у!

— Тьху ти, чортяко! — аж підскакує дід, обертаючись до мене. — А що там за мара?

Те, як дід підскочив, як мало не випустив з рук пужално, так мене розсмішило, що я, вже не криючись, сів на бідона і залився реготом.

— А звідки ти взявся тут, хлопче? — сердито озвався дід.

— Причепився за вами! — кажу.

— А чий же ти будеш? — допитується дід, перехиляючись через бідони до мене.

І тут я побачив, що це не дід Грицько сидить на возі, а зовсім чужий дід.

Я, розгубившись, вигукую:

— Ой! А де ж дід Грицько?

— Отакої! — каже незнайомий дід. — Так це ти, хлопче, помилився і не до того воза причепився!

Я похнюпив голову — оце-то вскочив у халепу!

— Як же так вийшло, що ти розминувся зі своїм дідом Грицьком? — запитує незнайомий дід.

— Та я нишком причепився! — признаюся. — Він не хотів мене брати з собою!

— От бачиш, як буває з неслухняними дітьми! — пожурив мене незнайомий дід. — Ну, нічого не поробиш — поїдемо до мого села, як така оказія вийшла.

Тим часом ми в'їжджаємо в дідове село.

Дід заводить мене до світлої хати, і каже своїй господині, щоб вона нагодувала мандрівника. Розповів їй, яка зі мною придибенція сталася. А потім вийшов, десь перего-

ворив, і незабаром високий парубчак мчав мене на мотоциклі додому.

«Мабуть, — зітхаю. — мама з бабусею дуже мене сваритимуть!»

А все ж — весела була мандрівочка!

І я хочу до школи!

Настала пора жати і свою латочку жита за хатою.

Бабуся бере серпа, пробує пучкою, чи гострий.

— А ви, хлопці, зробіть опудало, щоб горобців відлякувало від полукіпків! — каже вона нам.

Ми з Колею охоче беремося до діла, бо вже геть знудилися сидіти в хаті. До того ж, я й досі дуже присмучений тим, що мої мама з батьком розлучилися.

Де там мені було зрозуміти, чому вони посварилися і розлучилися! А бабуся зберігала незворушний спокій. Звичайно ж, вона краще знає, чому в нашій сім'ї сталася ця неприємна подія.

Коля намагається розважити мене.

— Давай зробимо опудало фашиста, — каже він. — Німецька каска у нас є, пошукаймо якусь драntливу піджачину.

Бабуся жне серпом колосся і в'яже їх у снопи. Вона робить це неквапно, акуратно. Снопи з-під її рук виходять тугенькі, гарненькі. Ми з нею один за одним складаємо їх в полукіпки. Зверху встромляємо хрестовину, яку збили з двох дрючків, чіпляємо старого латаного-перелатаного піджака, що висів на жердці у комірчині хтозна-відколи. І німецьку прострелену каску. Оце опудало й мало відлякувати зграю ненажерливих горобців, які вже витребили у нас чимало соняхів, а ось тапер налітають поживитися ще й зерном.

Коли ми на стерновищі поставили вряд два полукіпки, до нас підходить вчителька — Наталя Макарівна, дочка нашого листоноші діда Макара, і вітається:

— Добридень!

— Здрастуйте! — відказує бабуся.

— Які ж у вас, бабусю, гарні помічники! — хвалить нас вчителька. — Кого ж із них записувати до першого класу?

— Та обох шибеників вже пора! — удавано сердито каже бабуся. — Вони вже всім вуха протуркали — коли та коли їх запишуть до школи!

А ми з Колею напускаємо на свої обличчя якомога поважнішого виразу, щоб вчителька побачила, що ми не якісь мамині мазунчики, які ще пасочки з піску ліплять, а майже дорослі хлопці.

— То скільки тобі років? — звертається вчителька до Колі.

Коля поважно так каже:

— Скоро вісім!

— А тобі? — торкається мого плеча вчителька. Та я не можу здобутися на відповідь, бо молодший від Колі на півроку. А що, як вчителька скаже: рано ще мені до шко-

ли? То я, напевне, заплачу.

— А тобі, мабуть, треба трохи підрости! — доходить до моїх вух.

І тоді я схвильованим голосом вигукую:

— І я хочу до школи! Я вже й читати вмію! Я вже й вірша напам'ять знаю! — набиваю собі ціну.

— Нумо ж, прочитай! — заохочує мене вчителька.

Я стаю в позу і починаю голосно декламувати:

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з роботи йдуть.
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть...

— Ну, молодець! — сміється вчителька.

Вона розгортає зошита і записує моє прізвище, ім'я та по батькові. І рушає далі по селу — записувати до першого класу інших дітей.

А ми біжимо всім похвалитися, що вже першокласники.

Загупотіли ціпи за хатою

Дядько Мусій молотить снопи і час од часу змахує рукавом вицвілої гімнастерки краплини поту з обличчя.

Я спостерігаю, як він орудує замашним ціпом. Той так і миготить у його дужих руках: гуп-гуп, гуп-гуп!

Намолочене зерно дядько підгортає березовим віником і дерев'яною лопатою зсипає в мішок. Бере новий сніп і, розв'язавши перевесло, гатить по ньому кілька разів. Затим розв'язує перевесло, розгортає держаком ціпа сніп і ще деякий час його молотить.

Змолоченими снопами він півколом обставляє тік. Щоб зерно не розсипалося куди попало.

— От і маємо чим хату вшивати! — промовляє дядько до мене.

Тим часом до нас, накульгуючи, підходить Коля. Він ще зранку ходив з мамою до лікарні. У нього дуже розпухла п'ятка на правій нозі, яку він наколов гострою стернею.

— Ну як, синку! — обертається до нього батько.

Коля напоказ виставляє свою забинтовану ногу.

— А я на молотника вчуся! — хвалюся йому.

— І я хочу! — каже Коля.

— Хлопці, принесіть мені кружку свіжої водиці! — просить нас дядько Мусій.

Ми йдемо до хати, де тітка Галька щойно принесла на коромислі двоє відер криничної води. Набираємо кружку води і несемо спраглому молотильнику.

Дядько Мусій п'є воду. А в горлі йому — буль-буль, буль-буль!

— Цілюща водичка! — напившись, блаженно хвалить він воду.

А ми з Колею, як ото приказують дорослі, бажаємо йому доброго здоров'я.

До млина

Десь через тиждень дядько Мусій вантажить на візок півмішка провіяного зерна, і ми з ним вирушаємо до млина молоти збіжжя.

Ми з Колею підпихаємо візок.

Минаємо кузню.

Ось і поле. На пагорбі стоїть вітряк і махає широкими крилами, немовби намагається злетіти вгору.

У старому вітряку є жорна, якими люди ще вряди-годи користуються. От і ми приїхали змолоти мішечок збіжжя.

Тут вже хтось порається.

Ми заходимо до млина. А це коваль дядько Федір щось там лагодить у жорнах.

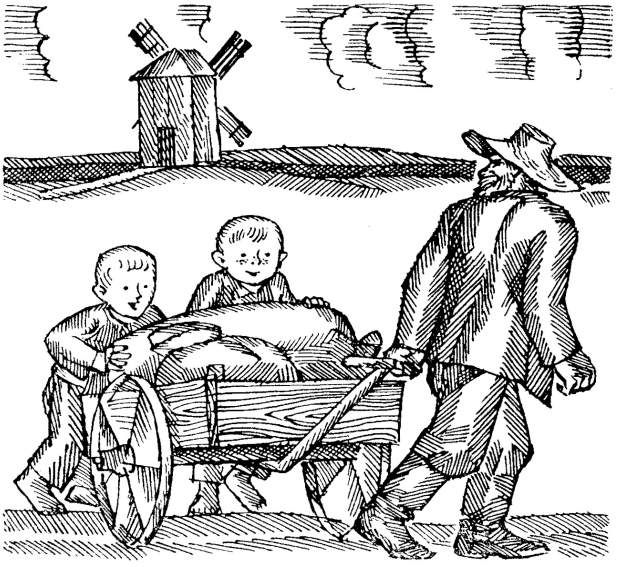

— Молоти? — киває він на наш мішечок із збіжжям. — Вже давненько у млині не мололи. Жорна стали не зовсім справні. От я й полагодив їх! Тепер можна молоти!

Ми з Колею з цікавістю розглядаємо жорна. У верхньому камені — відтулина, в яку дядько Мусій засипає ковшем зерно. Потім він береться за погонич — коротку дерев'яну ручку і, напружившись, розкручує верхній камінь, який обертається на нижньому камені.

Зерно через отвір-відтулину у верхньому камені потроху сиплеться до нижнього, і жорна джеркотять, дроблячи його.

І ось у дерев'яне корито, що стоїть на ослоні, сиплеться духмяне борошно.

У млині враз немовби запахло змолоченою соломою і нагрітим липневим сонцем зерном.

Дядько Мусій пробує пучкою борошно: чи добре змелено.

Ми з Колею й собі торкаємося змеленого борошна. А воно ж таке м'якесеньке, пухке і тепле-тепле!

Дядько Мусій меле далі, а ми підсипаємо у відтулину зерно.

Свято печеного хліба

Увечері бабуся, перехрестившись на образи на покуті, зачиняє у великій макітрі тісто. Потім ставить макітру на піч — на теплу черінь, ще й накриває своїм кожухом, щоб скоріше сходило. І перехрестивши макітерку із закваскою, каже нам:

— Хай сходить до ранку!

Погасивши каганця, ми влягаємося на полу спати.

Ми з Колею одразу ж засинаємо, стомлені враженнями за цілий день.

Досвітком пробуджуємось від того, що бабуся вже заторготіла біля печі рогачами. Хутенько вмиваємося, зливаючи одне одному з кухля, і всідаємося рядочком на лаві — спостерігати, як бабуся вироблятиме палянички. Юра примощується посередині між нами. А старші хлопці вже погнали Зозулю на пасовисько.

Гарненько вимісивши тісто, бабуся посипає борошном стільницю — щоб тісто не прилипало до рук, і починає виробляти буханці, викладаючи їх на капустяне листя. Потім злегенька обмиває їх водою, щоб скоринка була гладенька. І все це вона проробляє з якоюсь урочистістю, з любов'ю.

Ми із захопленням спостерігаємо за всіма її діями.

І ось на столі з'являється кілька пухкеньких паляничок. Бабуся одну за одною переносить їх на дерев'яній лопаті й садовить у добре натоплену піч, прикривши її заслінкою.

Проробивши все це, бабуся також присідає біля нас на лаві, склавши на коліна натруджені руки.

А нам каже:

— Сидіть тихенько, щоб хлібець не порепався!

Ми сидимо і чекаємо, коли ж випечеться хліб!

— Бабусю! — докучаємо їй з нетерплячки. — Скоро випечеться хліб?

Бабуся відставляє в печі заслінку і пробує печене. Пересовує лопатою хлібець, котрий вже підрум'янився, далі від жару. Вона вміє вгадати, коли сам е виймати хлібці з печі.

— Скоро вже, скоро! — каже нам бабуся.

Ми, ковтаючи слинку, поглядаємо на піч, втягуючи носом дух, що розходиться від печі по всій хаті.

Аж ось, нарешті, бабуся береться за лопату. Витягає з печі перший хлібець і пробує, чи готовий.

— Саме впору!

Вона простеляє на столі чистий полотняний рушник, і викладає на нього паруючі рум'яні палянички. Затим набирає з відра кружку води, кропить їх з долоні і промовляє до нас:

— От і ми з хлібом!

Як ми на велосипеді каталися

Дядько Мусій десь дістав велосипеда з невеличкими колесами і без поперечної рами. Це був старенький велик, який доводилося постійно ремонтувати. Коли Володя з Васею каталися на ньому, то він так деренчав усіма своїми частинами, що чути було на півсела.

Нас з Колею брали завидки — хотілося й собі покататися на тому велосипеді. Та старші брати нам відмовляли, мовляв, ми ще й самі не накаталися!

Тож одного разу, коли після затяжних дощів надворі знову настали ясні і теплі дні, ми з Колею тихенько викотили з комірчини велосипеда і гайнули на вулицю.

Полудневе сонце хитрувато підморгувало нам косими клинцями промінців.

Для нас не було нічого кращого, як промчати на велосипеді навперегін із вітром. А коли хтось з'явиться на стежці, зателенькати у дзвінок: дзінь-дзінь! Дзі-лі-лінь!

Але завжди з нами трапляються всілякі пригоди!

Так і цього разу.

Нашу увагу привернули дівчатка, які неквапливо простували сусідньою вулицею. Вони йшли, про щось жваво розмовляючи.

Ми впізнали своїх завтрашніх однокласниць — Люду і Ліду.

І треба ж було саме тепер з'явитися цим дівчиськам!

— А давай спустимося з отого горба! — надумав Коля. Йому, бачте, захотілося похизуватися перед дівчатами.

— Ну, давай! — не дуже охоче погоджуюся я з Колею, наче передчуваючи, що з нами станеться якась нова пригода.

Ми вибралися на той горб. Я всівся на багажнику. Коля, відштовхнувшись, скочив у сідло, і ми помчали з горба.

Тугий струмінь повітря пухирем напнув на наших спинах сорочки і вичавив з очей сльози.

Коля, ну й одчаюга, хвацько задер ноги вбоки, хизуючись своєю вправністю.

Аж гульк — попереду, на перехресті вулиць, показалася широченна калюжа. А в ній табунець гусей длубається в багнюці.

Ми не встигли й опам'ятатися, як з розгону влетіли в калюжу, розбризкуючи навсібіч цілі фонтани брудної води.

Шубовсть! — і ми обоє гепнулися з велосипедом прямо серед гусей, які, гелгекаючи на всеньку вулицю, і з шумом стріпуючи крилами, кинулися врозтіч.

Коли ми витягли велосипеда, то з прикрістю побачили, що на ньому зігнулося переднє колесо.

А тут прибігають Володя з Васею.

— Ну й влетить же тобі від батька! — кажуть вони Колі.

А коли ми увійшли в двір, тітка Галька, як побачила нас таких забрьоханих, напустилася:

— Як це ви собі в'язи не поскручували!

Вона звеліла Володі і Васі відвести велосипеда до дядька Федора, щоб він вирівняв колесо, поки батька нема,

— Йди, забрьоханцю, відмийся! — і тітка Галька вліпила Колі запотиличника. — А ти марш до своєї хатини! — це вже до мене.

І я поспішив ушитися, бо дядько Мусій як за ремінця візьметься, то ще й мені перепаде.

Відлуння війни

Ми з Колею сидимо на простеленій ряднині й дрючками вибиваємо з соняхів насіння.

Адже ми обоє любимо лузати соняшникове насіння.

Наші матері зрізують великі золотисті решета і зносять у мішку до нас. Деякі з них вже геть видзьобані горобцями. Ці ненажери ціле літо паслися на нашому городі. Як гарно було тоді на городі, коли золотисто зацвітали соняшники, осяваючи ясним світлом все навкруги.

Через деякий час матері кажуть:

— Це вже останні! Як їх повибиваєте — можете до самого вечора гуляти!

Ми з Колею неледачі! Нам подобається така робота — нарощуємо на руках біцепси. Ми навіть змагаємося — хто швидше і більше навибиває соняхів. А за роботою розмовляємо: Коля розповідає мені про те, що недавно знайшов гарну кінську підкову — усі кажуть, що це на щастя. А я йому — про солов'їне гніздечко в нашій калині.

Зненацька з боку лісу гримонуло, аж у вікнах задеренчали шибки.

Ми з Колею зриваємося на ноги.

З хати вибігають наші матері і бабуся з Юрою.

— Це десь біля залізниці ! — по відлунню визначає моя мама.

— Ой, Боже! — хапається рукою за серце тітка Галька. — Там же мої старші кіз пасуть!

Ми всі дуже стривожені.

Аж тут прибігає задиханий Толик. Рясний піт зросив його лоба. А очі чимось перелякані.

— Там... біля залізниці ... — він ледве переводить подих.

Обличчя в тітки Гальки полотніє.

— Що???

— Вітьку Фастовця і Вовку Конюшка снарядом розірвало! — нарешті каже Толик.

— А наші — живі? — одними вустами запитує тітка Галька.

— Володю трохи поранило!— видавлює з себе Толик.

— Куди поранило??? — все ще тримаючись за серце, запитує тітка Галька.

— У руку і в ногу! — видавлює з себе Толик. І поспішно додає: — Не дуже!

Здавалося, що у тітки Гальки підгинаються ноги і вона зараз впаде.

— Біжіть до діда Грицька! — наказує нам моя мама. — Хай запрягає коня!

Дід Грицько, на щастя, був вдома. Дізнавшись про нещастя, яке спіткало нас, він хутко запрягає свого Гнідого і ми під'їжджаємо до нашого двора.

Наші матері всідаються на возі, і дід Грицько учвал жене коня лісовою дорогою.

Ось і залізничний роз'їзд, де зустрічні поїзди розходяться — один на схід, інший — на захід.

На узліссі, що підступає білокорими берізками до залізничної путі, вже зібрався гурт людей. Хтось розповідає про те, як хлопці знайшли в лісі німецький артилерійський снаряд і двоє з них почали його розгвинчувати.

Тут снаряд і рвонуло!

— Ой горенько! — долинає до нас розпачливий жіночий голос. То голосили матері вбитих хлопців, обгорілі тіла яких переносили і вкладали на підводу, що під'їхала за нашою.

Дід Грицько з моєю мамою всадовили на воза пораненого Володю.

Моя мама вмовила тітку Гальку повертатися разом з нами додому.

— Тобі не можна хвилюватися! — сказала вона. — Ти ж вагітна!

Вася і ще троє хлопців пішли розшукувати кіз. Перелякані вибухом, кози порозбігалися по лісу.

Потім Вася розповів нам, що вони відмовляли тих двох хлопців не чіпати снаряд. Але дурна хлоп'яча цікавість — їм хотілося подивитись, що там усередині.

От і поплатилися життям!

— То ще добре, що ми сиділи поодаль, за товстими стовбурами дерев, грали в карти! — казав Вася. — А Володя вирушив було подивитися, що там роблять ті пацани.

І цієї миті розлігся оглушливий вибух.

— От його й зачепило дрібними осколками! — продовжував розповідати Вася. — А могло бути й гірше!

Ми всі, дуже пригнічені тим, що сталося, повертались до села.

Десь попереду чулося голосіння — то оплакувала нещасних двох хлопців їхня рідня.

У лікарні Володі повиймали всі осколки, і того ж дня моя мама з дідом Грицьком привезли його додому.

А через кілька днів дядько Мусій зібрав усіх хлопців з нашого кутка і розповів про те, що фашисти, відступаючи з нашої землі, позалишали на ній чимало своєї смертоносної зброї. Тому треба бути дуже обережними — і в лісі, і в полі, і на річці. А коли щось знайдемо — не дай Боже чіпати!

Потім оглянув усіх і суворим голосом мовив:

— Глядіть же!

Минуло кілька днів після тієї сумної події. Трагічна і безглузда смерть двох хлопчаків дуже вразила всіх наших односельчан.

Невдовзі до села прибули військові сапери з міношукачами. Вони обстежили навколишні місця, виловили в річці Трубіж купу німецьких снарядів, і всю знайдену зброю підірвали в безпечному місці.

А життя продовжувалося!

Жмурки

Моя мама позичила у когось із наших родичів гроші і купила в магазині краму, щоб тітка Варочка, Шурина мама, пошила мені костюмчик до школи.

Сьогодні — примірка!

Я йду до тітки Варочки.

— Ось і кавалер на примірку з'явився! — так жартома зустрічає мене тітка Варочка.

Від тих слів я червонію і переминаюся з ноги на ногу — така вже у мене звичка. Приміряю штани. Вони на підтяжках, які треба перекидати навхрест через плечі й пристібати до ґудзиків на поясі. А от піджачок ще не готовий — він поки що без рукавів.

Тітка Варочка припасовує до нього рукави, пришпилює їх шпильками, і метром, який звисає у неї з шиї, щось там виміряє, наносячи грудкою крейди позначки.

Затим вона сідає за швацьку машинку «Зінгер» і починає швидко строчити, дошиваючи мого піджачка.

А мене Шурочка просить пограти в жмурки, і ми вибігаємо з хати у двір.

Я нарочито, аби потішити дівчинку, веду лічилку так, щоб мені випало жмуриться:

Котилася торба
З великого горба,
А в тій торбі
Хліб-паляниця,
Кому припаде.
Тому і жмуриться!

Заплющую очі й одвертаюся, а Шурочка біжить ховатися.

Йду її розшукувати — спочатку в кущах бузку і бузини, потім на городі — поміж кукурудзи, де зазвичай ховаються всі діти, коли граються в піжмурки.

Вже всі закапелки обнишпорив — нема нігде!

«Де ж заховалося це хитре дівча?»

Аж тут чую зверху шовковиці смішок.

Я глядь угору — а там, обхопивши стовбур рученятами, сидить Шурочка.

— Ану злазь! — кажу. — Та обережно! А то ще впадеш, то я буду винуватим!

— Не впаду! — весело щебече ця пташка. — Я вже навчилася на шовковицю вилазити!

Толока

Літо було у розпалі. Липневе сонце стояло в зеніті і все дужче припікало.

У ці спекотні дні в дядька Мусія почалася толока.

Ми з Колею теж на толоці: із сусідським парубком возимо від криниці воду.

Туди — на бричці, а назад бігцем за нею, щоб конячці було легше тягти наповнену вщерть бочку. Воду ми накриваємо великими листками лопухів, щоб вона не розхлюпувалася дорогою.

Ось уже вкотре під'їжджаємо до майбутньої нової хати.

Тут дуже весело й гамірно.

Жінки і дівчата, попідтикавши спідниці, босоніж ходять по колу й місять в'язку глину. А чоловіки тим часом закінчують драчкувати стіни, і жінки з дівчатами починають мастити їх глиною, перемішаною солом'яною січкою. І все це роблять перемовляючись та жартуючи — голосний сміх так і котиться з дворища на вулицю.

Ми з Колею бігаємо довкруж хати, милуючись тим, як її гарно обтиньковують глиною. Заглядаємо і всередину хати, де старий циган, дядько Роман, складає з цегли піч і грубку. Ту цеглу дядьки заздалегідь виготовили з тієї ж таки глини, добре випаливши на сонці, доки вона закам'яніла.

— Дядечку! — прохаємо ми пічника. — Можна вам допомагати?

Старий циган блискає на нас чорними очима.

— Пічниками хочете стати?

— Так, дядечку, хочемо! — відповідаємо ми.

— Ну, то гайда сюди! — сміється пічник. — Придивляй-

теся до мого ремесла. А мо' й вам знадобиться колись!

Дядько Роман знову поринає в роботу. Здається, він геть забуває про нашу присутність. Так зосереджено мурує піч — просто замилуєшся!

Та ось він обертається до нас і запитує:

— Ну як, гарно?

— Ловко! — дружно киваємо ми головою.

— Ану, спробуй-но ти! — простягає дядько Роман мені кельму.

Я набираю з дерев'яного коритця глиняного розчину й незграбно квацяю ним поверх кладки, а потому припасовую цеглину.

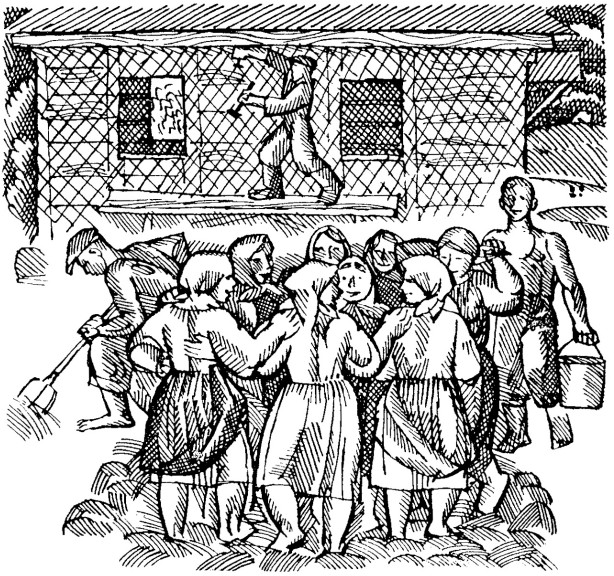

А добрий дядько Роман терпляче научає. Ще й :підбадьорює мене:

— Дарма, дарма! Потроху, хлопче, підучишся, а там гляди й правдешнім пічником станеш!

А потім до Колі:

— А тепер, кирпанчику, спробуй-но ти!

У Колі, який спостерігав за моєю роботою, вийшло куди краще.

— Ну, от і молодці! — разом з нами радіє дядько Роман. — А ви ж чиї будете?

— Та це наші! — заглядаючи знадвору у вікно, кажуть наші матері. — Чи вони не натворили вам якоїсь шкоди?

— Де там! — відказує дядько Роман. — Вони мені зовсім не заважають. Хіба ж без них виходила така піч!

У великій порожній кімнаті його басовитий голос відлунює під самою стелею і зникає десь у димарі. Це нам дуже подобається, і ми гукаємо в один голос:

— Гу-гу-гу!

Дядько Роман добродушно сміється, показуючи два ряди білих, як у кукурудзяного качана, міцних зубів.

Зрештою, він цілковито завойовує нашу симпатію, і ми не відходимо від нього, аж доки не вивершили і піч, і грубу.

— Романе! — кличуть знадвору. — Кінчайте там! Вже вечерять пора!

Ввечері у нашому саду починається гуляння.

Усі п'ють горілку, бажають тітці Гальці і дядьку Мусію довгого і щасливого життя у своїй новій оселі, злагоди та любові.

А дід Грицько, натякаючи на вже помітний живіт тітки Гальки, веселенько каже:

— І ще стільки ж діточок!

Потім котрась із молодиць заводить пісню:

Ой на горі калина
Ой на горі малина...

Далі одна голосиста чорнява дівчина виходить з-за

столу в коло і, жартівливо приспівуючи, вибиває ногами дрібушечки:

І шумить, і гуде,
Дрібний дощик іде!
Ой хто ж мене, молодую,
Та й додому проведе!

А вже добряче захмелілий дід Грицько і собі підхоплюється з-за столу, і похитуючись, йде навприсядки:

Ой посіяв чумак гречку
На голові, на вершечку,
Як схопилась шура-буря,
Козакові гречку здула!

Толока!

Грає гармошка, вибренькує в руках одного парубійка балалайка, брязкотять ложками дядьки і гучно вигупує бубон в метких руках дядька Романа.

Ми з Колею підсовуємося поближче до нього і просимо:

— Дядьку Романе! Навчіть і нас так вибивати на бубоні!

— А ви спершу навчіться танцювати!

І ми вибігаємо в коло танцюристів і пускаємося навприсядки витинати гопака.

І так нам хороше, і так хочеться скоріше повиростати і стати дорослими, і не задирати голову вгору, щоб бачити їхні обличчя.

Гості з Києва

Нарешті до нас приїхала погостювати сім'я дядька Василя — його дружина з дітьми: Шурою, Наткою і малим Юрчиком.

На цей час родина тітки Гальки вже перебралася до своєї нової оселі. Отож ми з бабусею і Юрою живемо у великій хаті, вікна якої виходять у сад, а наші гості — в хатині, вікна якої виходять на дорогу.

З двоюрідними сестрами ми живемо дружно. Дівчата розповідають нам про своє місто, про оновлену з воєнних руїн головну вулицю Хрещатик, на якій весною гарно зацвітають молоді каштани, посаджені киянами. Розказують нам, яка в них широка річка Дніпро, така завбільшки, як кілька наших Трубежів. А по Дніпру пересувається пором, яким робочі люди переправляються з правого берега на лівий берег, де зводяться нові житлові будинки.

Ну а я їм розказую про наші хлоп'ячі пригоди.

Сьогодні Шура з Наткою розважають свого братика Юрчика, який пхинькає і не хоче їсти пшоняну кашу з молоком. А малюк не вгамовується, бо мама пішла на базар, а він хоче, щоб тільки вона його годувала.

Я йду на город, де ростуть гарбузи, і вирізаю трубчасті стебла, з яких роблю сурмила. Одні з них мукають, мов корови, що повертаються ввечері з пасовиська, а інші гудуть, як паровоз, коли наближається до станції.

Отак я потішаю малого, і це йому подобається. Він перестає рюмсати і сміється беззубим ротом.

Якщо надворі дощило, ми гралися у великій хаті. Шура привезла з собою шашки і доміно. Так що нам не було скучно.

Більше за все мені подобалося грати в «чапая», і я навчився досить вправно збивати щиглем шашки свого супротивника.

А в ясні дні, коли сонце припікало так, що бабусині курочки ховалися в густих кущах бузку, ми з Колею і Толиком не вилазили з річки. Отож позасмагали до чорноти.

Шура з Наткою жартували, що я схожий на негра.

Я ніколи не бачив негра. І тільки коли подивився на свою засмагу в дзеркало, то уявив собі чорних людей, яких називають неграми.

Яблука доспілі, яблука червоні

Ми з Шурою і Наткою визбируємо в саду червонобокі яблука, з хрумкотом надкушуємо і їмо їх.

Цього літа яблук у нашому саду вродило багацько — гілля аж вгинається від плодів. Добре, що дядько Мусій зазделегідь попідставляв під гілки підпірки, щоб вони не вломилися під вагою спілих яблук.

Бабуся щодня сушить в духовці яблука на зиму — на узвар.

Дітвора з усього Волохового кутка тягнеться до нашого двору.

Наша бабуся не скупа — всіх пригощає! Тому навіть найшкодливіші хлопці не крадуть у нас яблука.

Ополудні до нас приходять дядько Мусій з Володею і Васею. Хлопці трусять червонобокі яблука, а ми з Колею збираємо їх у мішок. Щоб добро не пропадало даром, як каже наша бабуся.

— Тату! — запитує Коля. — А ми в себе посадимо яблуні?

Дядько Мусій лагідно кладе йому на стрижену голову свою руку і відповідає:

— Є хата, буде, синку, й сад!

І починає розповідати, де вони восени посадять яблуні і груші, а де сливи і вишні.

І шовковицю — край дороги! — прохає Коля.

— А перед хатою — горіха! — подають голос Володя з Васею.

— Ось скільки всього у нас буде! — підсумовує дядько Мусій.

І тепла усмішка ясніє на його засмаглому обличчі.

Кіно приїхало

— Кіно приїхало! — вигукує всюдисущий Толик, бігаючи від однієї хати до іншої. — Я афішу біля клубу бачив! Фільм «Повість про справжню людину»!

Почувши назву, Шура сказала мені, що це дуже цікавий фільм про нашого льотчика, якого вороги підбили в нерівному повітряному бою. Поранений в ноги, він приземлився на парашуті в ліс і багато днів, голодний і змерзлий, повз глибокими сніговими заметами. А потім його знайшли двоє сільських хлопчиків, які прийшли в ліс вирубати новорічну ялинку.

Як я зрадів! Адже нечасто до нашого села приїздить кінопересувка. А фільми про Велику Вітчизняну війну мене, та й усіх хлопців, цікавили найбільше.

Але на кіно треба було мати карбованця. А в бабусі грошей не було, і це мене дуже хвилювало. Та Шура сказала, що її мама всім нам дасть гроші на кіно.

І я заспокоююся. І стаю таким слухняним, таким послужливим, ладним виконати будь-яку роботу по господарству, яку б мені загадали.

А літній день, здавалося, тягнеться нескінченно. Так воно буває, коли ждеш чогось приємного. І я тиняюся по двору, раз по раз поглядаючи на сонце, яке немовби застигло на небосхилі.

Скоріше б настав вечір!

Потроху червоний круг сонця спускався над лісом. Тіні від дерев на дорозі довшали. Денна жара спадала.

Ось і пастухи раніше пригнали додому кіз, бо ж прочули, що привезли кіно.

Нарешті, настав довгожданий час!

Ми гуртом поспішаємо до клубу. Тут вже зібралося чимало дітей. Всі нетерпляче штовхаються в черзі біля віконця квиткової каси, і галасують.

Ось і Шура купила для всіх нас квитки!

У дверях до зали контролер перевіряє наші квитки, ми заходимо і всідаємося рядочком на довгих лавах.

У всіх радісний настрій.

Тим часом у дворі задиркотів движок, яким подавався струм до кіноапарата.

Тугий пучок світла висвітлив біле полотнище на стіні.

Поки кіномеханік заправляв кінострічку, хлопці забавляли глядачів — крізь пучок мерехтливого світла показували руками всяких зайчиків та чортиків.

Враз із гучномовця заграла музика, і на екрані почали розгортатися події минулої війни.

У залі — тиша. Всі ми із завмиранням серця стежимо за тим, як знесилений льотчик дюйм за дюймом долав снігові замети. Особливо всіх нас зворушила сцена, коли льотчик заплакав, бо хлопчаки не одразу признали його за нашого льотчика.

Ну а потім вони покликали дорослих, і льотчика перевезли до лісового хуторця. А через деякий час партизани переправили льотчика на так звану Велику землю до військового госпіталю. І хоч льотчик втратив обидві відморожені ноги, проте навчився ходити на протезах і навіть танцювати. І добився того, щоб йому дозволили знову літати на бойовому ястребку.

Отаким був цей мужній льотчик!

Непоспіхом, обговорюючи фільм, ми розходилися по домівках.

І кожному з нас, хлопців, мріялося у майбутньому стати військовим льотчиком. Таким, як цей геройський льотчик.

Зустріч з батьком

Одного дня ми гралися на сусідній з нашою вулиці в гусей і сірого вовка.

Мені випало бути за сірого вовка. А Юра був серед «гусей».

За господиню стала Шура.

От вона гукає:

— Гуси-гуси! Додому!

А «гуси» гелгочуть:

— Чого?

— Вовк за горою! — відповідає господиня і кличе «гусей»: — Сірі, білі, пелехаті, хутчій, гусоньки, до хати!

Діти-гуси біжать до неї, а сірий вовк, тобто я, намагається когось спіймати.

Коли це гульк — аж іде мій батько з незнайомою мені жінкою.

Юра, побачивши його, шаснув у густі кущі калини, що росла край дороги. А мене здорово ошелешило, коли я побачив батька з незнайомою жінкою.

І я, розгублений, стояв посеред дороги.

Батько підійшов до мене. Обняв за плечі і поцілував. Почав розпитувати про маму, бабусю, про Юру.

Тим часом хлопці і дівчата з цікавістю спостерігали за нашою зустріччю. Вони вже знали, що мої мама з батьком нещодавно розлучилися.

А незнайома жінка, трохи відійшовши, вже нетерпляче кликала батька, і він, поцілувавши мене, поспішив за нею.

Я дивився услід своєму батьку, і відчував у душі якесь відчуження до нього.

Вдома я розповів бабусі про цю несподівану зустріч.

(Мама вже тиждень жила в Києві у свого старшого брата, мого рідного дядька Василя, який допоміг їй влаштуватися там на роботу).

Бабуся зітхнула і мовчки приголубила нас з Юрою.

А Шурина і Натчина мама сказала, що наш батько пив, гуляв, про сім'ю не дбав. Тому наша мама й не захотіла більше жити з таким чоловіком. А тепер, коли він оженився на тій жінці, то він вже нам ніякий батько.

— Ну, нічого! — додала вона. — Якось повиростаєте й без нього!

На баштані

Ми з Колею чимчикуємо на баштан.

Зараз там за сторожа дід Грицько. Хіба ж він пожаліє нам кавунчика!

Ось і баштан!

Дід Грицько сидить біля куреня на березовій колоді і, мугикаючи якусь пісеньку, обтесує цурпалок. Він такий, до всякого ремесла вдатний: добре орудує і сокирою, і різцем, плете з лози гарні корзини і верейки. Вміє вшивати солом'яними кулями хати, ще й добре співає у сільському хорі. Жодна свадьба у нашому селі не обходиться без діда Грицька. Оце нещодавно й у Василя Орляки відгуляли весілля.

Побачивши нас, дід Грицько приставляє свою широку долоню до очей, щоб закрити їх від яскравого полуднево-го сонця, і хрипкуватим голосом вигукує:

— О, мандрівники з'явилися! Що, кавунця захотілося? Якраз ви мені й потрібні, голубчики!

Дід Грицько відкладає свою роботу, якою допіру займався, і каже нам, щоб ми допомогли йому відібрати десяток-другий спілих кавунів. А завтра їх відвезуть продавати на ярмарок.

Він веде нас баштаном, приглядається, зриває кавунця, притуляється до нього вухом, поплескує та постукує щиглем..

— Цей вже спілий! — каже нам.

І передає кавунця то мені, то Колі, щоб ми несли до куреня.

Нам цікаво спостерігати, як дід Грицько відбирає спілі кавуни.

Коли вже відібрали чималеньку купу кавунів, він бере одного і розрізає складаним ножиком. Кавун аж репнув. Його середина з чорними зернятками була червона, як жар.

Ми разом з дідом Грицьком всідаємося кружка і наминаємо скибка за скибкою.

А тоді — ще одного.

Кавуни були і справді дуже соковиті і смачнючі.

І пахли вони степовими вітрами і баштанним зелом.

А коли ми з Колею зібралися йти додому, дід Грицько вибрав з купи одного чималенького кавуна, простяг мені і сказав:

— А ось цього неси додому — у вас же гості з Києва!

Розставання з Юрою

А через кілька днів, недільного ранку, на легковушці приїхав дядько Василь.

Завдяки йому, наша мама вчителюватиме в Києві. Їй навіть невеличку кімнатку виділили в комунальній квартирі у центрі міста.

Тепер вона має забрати до себе Юру. Він житиме і вчитиметься в якомусь інтернаті.

А я житиму в бабусі. Так вирішили на сімейній раді.

Поки дорослі розмовляють в хаті, я милуюся чорною «емкою», як ми називаємо всі легковушки.

Спереду машини, на капоті, стримить срібляста фігурка оленя, який застиг у стрімкому розгоні.

Мені кортить залізти до машини, трохи покрутити «баранку» і попіпікати.

Дядьків шофер сидить на призьбі, смакує червонобоким яблуком і з усмішкою спостерігає за мною.

— Хочеш покататися? — запитує він мене.

— Хочу!

— А мені б оце скупатися перед дорогою! — каже шофер. — Ось я запитаю дозволу з'їздити на річку. А ти дорогу покажеш.

Дядько Василь дозволяє нам з'їздити на годинку скупатися, і ми їдемо до Трубежу.

Уздовж дороги мелькають дерева. Вітерець обвіває моє розпашіле од радості обличчя. Я насолоджуюся швидкою їздою.

Ось і наша річка виблискує під сонцем. А воно купається у прозорій воді, висріблює її поверхню.

На березі машину обступають купальники. Хтось каже,

що на такій легковушці тільки великі начальники їздять.

Дядьків шофер кілька разів перепливає річку, а я попірнав, і ми повернулися до села.

Після спільного обіду дядькова сім'я починає збиратися в дорогу до Києва.

У легковушку завантажують стільки садовини і городини, що далі нікуди.

Шура з Наткою і їхня мама з малим всідаються в машину, і махають на прощання мені рукою.

Разом з ними від'їжджає мій брат Юра. Його садовлять між заднім і переднім сидіннями на мішок з картоплею, і Юрина стрижена маківка мало не торкається верху кабіни.

Дядько Василь прощається з бабусею, а мені каже, щоб я слухався її, і сідає біля шофера.

Легковушка чмихає газом, виповнюючи все подвір'я лоскітливим бензиновим запахом, і виїжджає за ворота. Тут вона на хвилину пригальмовує, а тоді олень на капоті начеб зривається з місця вперед і машина зникає за поворотом дороги.

Бабуся закриває ворота і ми з нею всідаємося на призьбі.

— От ми й зосталися з тобою самі! — сумно каже вона. — Коли ж ми побачимося з Юрою!

І мене поймає такий смуток, що я скривився і захлипав, шморгаючи носом.

До лісу по гриби

Щоб якось розважити мене, бабуся удосвіта каже:

— Ходімо по гриби!

Ліси у нас великі — там, де сходить сонце, ростуть дуби, берези, липи. Трапляються ліщинові кущі, глід. А подекуди — лісові яблучка-кислички і грушки-гнилички.

А на заході розпросторилися соснові та ялинові гаї, які півколом обступають село.

У наших лісах багато різних грибів: білих боровиків, красноголовців, підберезників, сироїжок, маслюків. А суниць, малини і ожини! А цілющого різнотрав'я!

— Влітку ліс, як і город, усіх нас годує! — каже бабуся.

Вона то розгорне патичком торішнє дубове листя і зріже молоденький грибочок, то на ходу зірве травинку — звіробій або материнку, якими лікує мене, коли я часом занедужаю.

Мені ж не щастить відшукати білого гриба. Я й досі журюся тим, що Юру забрали до Києва.

— Бабусю! — кажу через деякий час. — Вертаймося додому! Я вже їсти хочу!

— А ось ми зараз перекусимо! — мовить вона. — Давай ондечки на поваленій березі присядемо!

Бабуся виймає з полотняної торбинки пляшку козиного молока і окраєць житнього хліба, загорненого в чистий рушник.

Яка ж у мене завбачлива бабуся! І як вона вгадала, що мені захочеться козиного молока! Так смачно поїсти у лісі, що духмяно пахне грибами!

Я відпиваю з пляшки трохи молока і простягаю бабусі.

— І ви попийте!

— А я ось яблучко з'їм! — говорить бабуся. — А ти пий, пий! Тобі треба рости!

По якійсь хвилині вона встає зі стовбура берези.

— Ти тут посидь! — каже. — А я ще пройдуся в березнячок, пошукаю грибочків.

Скоро бабуся повертається, несучи повнісіньку корзину грибів — і білих, і красноголовців.

— Ось тепер можна й додому повертаться! — задоволено каже вона.

Гостини в діда Архипа

Уже Спаса!

Бабуся приходить з церкви і каже нам з Колею:

— Сьогодні підемо до діда Архипа і баби Марусі в гості!

Ми з Колею аж підстрибуємо на радощах. Він тепер часто живе з нами, бо в їхній хаті й так купа дітей. А мені веселіше в його компанії.

Бабуся бере в руки ціпок, і ми йдемо до її рідні.

Мало не біля кожного двору вона зупиняється на якусь хвилину-другу погомоніти з жінками про сільські новини. А ми знічев'я висмикуємо з тину по лозині й малюємо на стежці різні кривуляки.

Тим часом до перелазу підходять дві дівчинки — одна чорнява, а друга — білява.

— А ми скоро підемо до школи! — хваляться вони.

— До першого класу? — запитує Коля.

— Так!

— Ну то побачимося!

Бабуся рушає далі, а ми за нею.

Та ось і подвір'я діда Архипа! Вони живуть під самісіньким дубовим гаєм, який підступає до їхніх городів.

Дід Архип і баба Маруся сидять на призьбі й гріються проти сонечка.

Побачивши нас, вони підводяться нам назустріч.

— Із Спасом вас! — вітається наша бабуся.

— І вас також! — вклоняється баба Маруся.

— А ми прийшли до вас у гості! — повідомляє Коля, наче старі й так не бачать, що в гості.

— Сідайте ж отутечки на підмостці! — у тон йому одказує дід Архип.

— А ми скоро підемо до школи! — і я хвалюся.

— Ну то зараз буде вам мед до столу!

Дід Архип любить отак прикладно говорити.

Старі починають клопотатися: баба Маруся виносить з хати миску печених яблук, а дід Архип глечик запашного меду.

— Призволяйтеся ж, дорогі гості! — запрошують вони нас до столу.

Ми з Колею вмочаємо печені яблука в мед, і, прицмокуючи, з апетитом їмо.

— Ну як мій мед? — підморгує нам дід Архип.

— У-ух! — хвалимо ми.

— Їжте на здоров'я! — і дід Архип підливає нам у миску меду.

— Ось хай ми з Колею підростемо, то приходитимемо до вас на пасіку допомагати! — кажу я.

— Мед їсти? — сміються обидві бабусі.

— Та ні! — не розгублююся я. — Бджолу розводити!

— Ото вона й розводиться на ваших мисках! — каже дід Архип. І звертається до баби Марусі: — Візьми рушника та попроганяй бджіл, а то пожалять нам пасічників. Хто ж тоді до школи піде!

Баба Маруся проганяє бджіл, і старі ніби забувають про нас: гомонять про минулу війну, згадують полеглих односельчан. За розмовою вони не помічають, як ми з Колею вибігаємо на вулицю, куди нас кличуть грати в піжмурки такі ж, як і ми, завтрашні школярі!

Прощальний акорд

От і скінчилося моє сьоме літо, сповнене таких значних подій в моєму житті!

У прозорій голубіні неба летять тендітні мережива павутиння, чіпляються за верхівки осокорів, де інде зависають на запиленому курявою листі лопушиння з тугими кім'яхами червонястих реп'яшків і на заростях курячої сліпоти.

Часом поривчастий вітер підхоплює це павутинне мереживо і несе далі.

Я замріяний сиджу на призьбі.

Відспівало моє сьоме літо дзвінкоголосими солов'ями в калині. Відпахтіло любистком і рутою-м'ятою на Зелені свята. Відлунало розкотистими громами із сліпучими блискавицями і відшуміло рясними сріблястими дощами.

Багряніє гронами червона калина, де залишилося порожнє солов'їне гніздечко.

Полетіли пташки за далекі-далекі обрії, до казкового теплого краю, і стало тихо і сумно без їхнього витьохкування у надвечірні години.

І снитиметься мені росяний ранок, як я босоніж вибігав у наш сад, де духмяно пахтіли виспілі антонівки. І вчуватиметься голос зозулі на груші-спасівці, як я запитую її: зозулько-зозулько, скільки мені літ? І снитиметься, як у жнива над полями від самої голубіні неба до землі лине пісня жайворонка, доноситься голос, як срібний дзвіночок. Тремтить він, переливається, вривається мені в душу і розбуджує в ній доброту, любов до всього. І встає над світом мого дитинства новий ясний день.

А завтра я йду до школи!

Іду відкривати великий світ!

Зміст

Серцем відданий дитинству 3
Заспів 6
Солов'їна пісня 8
Дядько Мусій приїхав. 12
Весняні турботи 15
Нагулюйте, хлопці, біцепси! 18
Не вирости хлопцям без дощу 20
Під тихий гомін і пісні журливі... 23
Подорож до зелених обріїв 26
Знахідка в окопах 29
У нас є кізка 31
На пасовиську 33
Відбудовується школа 36
Сирота 39
Ми збирали колоски у полі 41
Така весела мандрівочка 44
І я хочу до школи! 48
Загупотіли ціпи за хатою 51
До млина 53
Свято печеного хліба. 55
Як ми на велосипеді каталися 57
Відлуння війни 59
Жмурки 63
Толока 65
Гості з Києва. 69
Яблука доспілі, яблука червоні 71
Кіно приїхало. 73
Зустріч з батьком 75
На баштані 77
Розставання з Юрою 79
До лісу по гриби 81
Гостини в діда Архипа 83
Прощальний акорд. 86

Літературно-художнє видання

БОГАЄВСЬКИЙ Валентин Вадимович

Солов'ї в калині

Повість

Видання друге, перероблене і доповнене

Передмова Ціпка Валентина Ілліча

Малюнки Миколи Компанця

Редактор В.В. Близнюк

Комп'ютерний набір М.В. Богаєвської

Комп'ютерна верстка
та дизайн обкладинки П.В. Моргунова

Коректор М.З. Волович

Підписано до друку 25.04.2015. Формат 60Х84/16
Папір офсетний. Гарнітура шкільна
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 7,1

Українське товариство глухих
03150. Київ-150, вул. Червоноармійська, 74, УТОГ

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК №1661 від 22.01.2004

Поліграфічний центр УТОГ
03038, Київ -38, вул. Нововокзальна, 8